

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
O‘LIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

Berdiyeva Matlubaning

*“5310200 “Psixologiya” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr
darajasini olish uchun*

*“ Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini o‘rganish ”
mavzusida yozgan*

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Ilmiy rahbar : o‘qit.N.Ismoilov

“Himoyaga tavsiya etildi”

Pedagogika – psixologiya fakultet

dekani _____ dots.B.Jo‘rayev

“ _____ ” _____ 2013 yil

Qarshi - 2013

Mundarija

Kirish.....	3
I-Bob. Muammoning psixologiya fanida o‘rganilish sababi.....	6
1.1. Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlari.....	6
1.2. Talabalarning ma’naviy shakllantirishning ijtimoiy – psixologik asoslari ...	15
II-Bob. Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini amaliy o‘rganish.....	25
2.1. Talabaning ma’naviy – axloqiy sifatlarini o‘rganish.....	25
2.2. Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini o`rganish	35
Xulosa.....	46
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.....	47

Kirish

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishib, rivojlanish, yangilanish va demokratik jamiyat qurish sari shahdam qadamlar bilan odimlab bormoqda, chuqur o'zgarishlar ro'y bermoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov o'zining nutq va bir qancha chop etilgan risolalarida kelajagi buyuk davlatni yaratish yo'llarini, tamoillarini aniq va ravshan ko'rsatib bergan, jumladan, "Istiqlol va manaviyat", "O'zbekistonning siyosiy ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari" kabi asarlarida jamiyatning ma'naviy – axloqiy jihatidan yangilanishi hamda rivojlanishining asosiy negizlari keng yoritib berilgan.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'lim tizimini yuksak umumiy va kasb – hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy - siyosiy hayotdan mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga” (5) yo'lantirishlari alohida ta'kidlab o'tilgan.

Mavzuning dolzarbligi: Mazkur talab oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlar shaxsni kasbiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan yaxlit tarzda shakllantirishni shart qilib qo'ydi.

Mutaxassis shaxsni yaxlit tarzda shakllantirishga qo'yiladigan talablar, ayniqsa, o'qituvchi kadrlarni tayyorlash jarayonida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Negaki o'qituvchi, jamiyatda hamma vaqt o'ziga xos ijtimoiy, madaniy, ma'naviy – axloqiy va kasbiy maqom egasi sifatida gavdalanadi.

O'zbekiston Respublikasida barkamol har tomonlama yetuk insonni tarbiyalashda oliy o'quv muassasalarining roli katta. Shuning uchun barcha ta'lim muassasalarining moddiy – texnik bazasini, professor – o'qituvchilar tarkibini, mutaxassislar tayyorlash stururasini va o'quv – metodik adabiyotlarni yangilashga qaratilgan islohatlar olib borilmoqda.

Respublikamizda oliy ta'lim tizimini rivojlantirishda jahon mamlakatlarining ilg'or g'oyalari, tarbiyaviy, ta'limiy nazariyalari, mutaxassislar tayyorlashning boy amaliyoti, hozirgi zamon texnikasi va texnologiyasidan

foydalanish hamda milliy, hududiy xususiyatlarini hisobga olib, ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish, shu asosida yangisini ishlab chiqish, ularni keng ko‘lamda qo‘llash bosh omil sanaladi.

Oliy o‘quv yurtlarimiz zamonaviy texnika va sharqona tarbiya bilan boshqa mamlakatlardan ajralib turishi lozim. Ularda milliy ruh hukmronlik qilishi kerak.

Ta‘limdagi yangilanish, asosan davlat ta‘lim standartlarini ishlab chiqishnigina amalga oshirmay, balki ta‘lim – tarbiya jarayoni orqali o‘quvchini o‘z kelajagini yorqin tasavvur qila oladigan, bu borada o‘z taqdiri va o‘z shaxsiga ongli munosabatda bo‘lib, turli faoliyatlarda o‘z – o‘zini rivojlantira oladigan erkin, faol va mustaqil shaxni shakllantirishni ko‘zda tutadi.

“Bugungi kunda mustaqil Respublikamiz dunyo hamjamiyati tomonidan tan olinayotgan ekan, uning kelgusidagi rivoji, gullab – yashnashi bugungi kun yoshlariga bog‘liqdir. Demak, bugungi yoshlar har tomonlama rivojlangan o‘ziga, boshqa insonlarga, jamiyatga, tabiatga va mehnatga o‘z to‘g‘ri munosabatini bildiradi oladigan, ijodkor va tadbirkor bo‘lmog‘i lozim.” (3)

Respublikamizda zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashdagi asosiy tamoyillar sifatida ta‘limni insonparvarlishtirish va ijtimoiylashtirish ularni asosi sifatida esa, milliy va umuminsoniy madaniy qadriyatlar aniq belgilab olingan. Shu bilan birga, bugungi kunda kadrlarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishga qaratilgan yaxlit ta‘lim jarayoni “Ta‘limning jahon miqiyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda” (2) amalga oshirish lozim. Ta‘lim tizimini takomillashtirishga unga mukammal madaniy kasbiy, ijtimoiy yo‘naltirilgan amaliy va ijodiy mazmun berishga xizmat quluvchi zamonaviy ta‘lim paradegmlaridan biri madaniy insonparvarlik yondashuvidir.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: Talaba shaxsiga xos ijtimoiy – psixologik xususiyatlarni o‘rganish.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari:

1. Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini o‘rganish.
2. Talabaning ma‘naviy – axloqiy sifatlarini o‘rganish
3. Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini o‘rganish.

Bitiruv malakaviy ishining obyekti: Qarshi davlat universiteti 1-4 kurs talabalari. Jami 100 kishi

Bitiruv malakaviy ishining predmeti: Talabaning ijtimoiy – psixologik, ma'naviy – axloqiy va professional mutaxassislik sifatlarini shakllanish jarayoni.

Bitiruv malakaviy ishining metodlari: Muammo yoritilgan pedagogik va psixologik adabiyotlarning nazariy tahlili, suhbat metodlaridan foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishining ahamiyati:

1. Turli manbalardan olingan fikrlar bir tizimga keltirilgan.
2. Pedagogik – psixologiya, Oliy maktab psixologiyasi fanlaridan dars mashg'ulotlarida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining yangiligi: Tadqiqotning ma'naviy – ahloqiy va professional mutaxassislik sifatlarini metodlar asosida amaliy o'rganish.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va hajmi: Bitiruv malakaviy ishi kirish, ikki bob va uni tashkil etgan to'rtta paragraf, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I-Bob. Muammoning psixologiya fanida o'rganilish sababi

1.1. Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlari

Talabalar deganda moddiy va ma'naviy ishlab chiqarishda ijtimoiy hayotda va mutaxassislikka oid rollarni muayyan qoida va maxsus dastur asosida bajarishga tayyorlanayotgan ijtimoiy guruh tushuniladi.

Oliy o'quv yurtidagi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari talabalarning boshqa ijtimoiy guruhlar bilan (ular hox rasmiy, hox norasmiy bo'lishidan qat'iy nazar) muloqotga kirishishi uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Talabalik davrinig asosiy xususiyatlaridan biri ijtimoiy yetuklikning jadal sur'atlar bilan ro'yobga chiqishidir. Ma'lumki, ijtimoiy yetuklik (kamolot) shaxsdan zarur aqliy qobiliyatlarni hamda ijtimoiy turmushda bajariladigan turli rollarni egallashga (oilalarni qurishga), farzandlarni tarbiyalashga, foydali mehnatda qatnashishga (ma'sul vazifada ishlashga) tayyorlanishni talab qiladi. Mazkur jarayonning bosh mezonlari va ko'rsatgichlari o'rta ma'lumotlilik, jamoatchilik topshirig'lari, mehnatda faollilik ko'rsatish, qonunlar oldida javobgarlik, mutaxassis bo'lish imkoniyati, unga intilish tuyg'usi, irodaviy zo'r berish, yosh otalik va onalik burchi, jamoat arbobi vazifasini o'tash, ijtimoiy guruhga rahbarlik qilish, sport bilan shug'ullanish va hokozolardan iborat.

Talaba oliy o'quv yurtida turli fanlarni o'rganish natijasida unda kasbiy yo'nalganlik shakllanadi, ya'ni o'z bilim, tajriba va qobiliyatini tanlagan kasbi sohasida qo'llash uchun shaxsiy intilish paydo bo'ladi. Shaxsning kasbiy yo'nalganligini takomillashtirish istagi, o'z kasbi sohasida mehnat qilib, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarni qondirish istagini o'z ichiga oladi. Kasbiy yo'nalganlik - kasbiy faoliyat maqsad va vazifalarini tushunishni va qabul qilishni o'z ichiga oladi.

Kasbiy yo'nalganlik mazmunidagi ijobiy o'zgarishlar bo'lg'usi kasb bilan bog'liq bo'lib, motivlar mustahkamlanishida ko'rinadi: ish buyicha o'z majburiyatlarini yaxshi bajarishga intilish, bilimdon mutaxassis sifatida o'zini ko'rsatish, murakkab o'quv vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga intilish kuchayadi, ishda muvaffaqiyatga erishish istagi kuchayadi.

Talabalarda kasbiy yo‘nalganlikni shakllantirish uchun kasbni egallash imkoniyatlariga ishonitirish, bo‘lg‘usi ishning kelajagiga ishonch hosil qilish, mehnat an‘analarini targ‘ib qilish, kasbning ishlab chiqarish va estetik tomonlarini, uning ijodiy xarakterini ko‘rsatish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning o‘ziga xos yo‘lini tanlashi mutaxassislar tayyorlash tizimi va uning mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo‘ydi va bir qator chora - tadbirlar ko‘rishni, shu jumladan, «Ta’lim tugrisida»gi Qonunni joriy etish, zamonaviy didaktik ta’minotni ishlab chiqish, o‘quv-tarbiyaviy jarayonni, ilg‘or o‘quv yurtlarini attestatsiyadan o‘tkazishni va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta’lim muassasalarini tashkil etish hamda eng asosiysi Kadrlar tayyorlash Milliy dasturini ishlab chiqish va hayotga tatbiq etishni taqozo etdi.

Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro‘yobga chiqarinshi, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta’lim va kasb-xunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o‘zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o‘z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to‘la ro‘yobga chiqsa, ijobiy ravishda «portlash effekti» sodir bo‘lishini bashorat qilib, «Tafakkur» jurnalining bosh muharriri savollariga bergan javobida: «... ishonchim komil, agar bu islohotni amalga oshirsak tez orada hayotimizda ijobiy ma’nodagi «portlash effekti»ga, ya’ni uning samaradorligiga erishamiz»,- deb ta’kidlaydi.

O‘quv-tarbiya ishlari jarayonida talabalarni ijodiy fikrlashga, o‘zgaruvchan vaziyatlarga o‘rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg‘ulotlarda axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan foydalana olishi muhimdir. Bu esa talabalarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalash, o‘kuv faoliyatini tahlil qilish, istiqbolda kasbiy mahorat va kompyuter savodxonligini orttirish ularning ichki ehtiyojiga aylantirilishini talab etadi.

Malakali kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz ravishda rivojlantirish ehtiyoji va turli ishlab chiqarish sohalarida katta ish staji bilan faoliyat yuritayotgan shaxsning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirmasligi shaxsni har tomonlama kasbiy faoliyatda o'zini namoyon qilish muammosini yuzaga keltirdi. Bu muammolarni hal qilmasdan turib kelgusi kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatni sifatli ta'limni va rejalashtirishni amalga oshirish mumkin emas.

Bu muammoning amaliy ahamiyati uni turli fan doiralari qatorida psixologiya doirasida ham o'rganishning muhimligini ko'rsatib berdi. Talabalarning kasbiy shakllanish jarayonini o'rganishdagi qiyinchiliklar qobiliyatlar va kasbiy qobiliyatlarning ishni bajarishning muayyan bir usuliga asoslangan normativ faoliyatga yo'naltirilganligidadir. Shuning uchun ham kasbiy yetuklik darajasi ajratib qo'rsatilmaydi, balki faqatgina yosh xususiyati va mutaxassis sifatida yuritilayotgan vaqt inobatta olinadi.

Shaxs va faoliyatning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'siri jarayoni dinamik harakterga ega bo'lib, bu jarayon psixologiyada *mutaxassis shaxsini shakllanishi* muammosi doirasida o'rganilgan. Bu muammoni o'rganishning muhim nuqtasi *mutaxassis, kasbiy shakllanish, professionalizm, kompetentlik, malak* va *kasbiy yetuklik* tushunchalari hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, oxirgi tushuncha mehnat subyektining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanib, u mutaxassisning shakllanishi jarayoni va uning natijasi sifatida namoyon bo'ladi. "Kasbiy yetuklik" tushunchasining mohiyati qator jahon psixologlarining tadqiqotlarida o'rganilgan, lekin mehnat subyektining bu xususiyatlarini shakllanish jarayoni, uning kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishini o'ziga xos jihatlari va mutaxassis shaxsini shakllanishining boshqa komponentlar bilan o'zaro aloqasini harakterli tomonlari yetarlicha keng o'rganilmagan. Bizga ma'lumki, aynan talabalik davridan boshlab shaxsning kasbiy shakllanish, kasbga yo'nalganlik shakllana boshlaydi. Talabaning kasbiy shakllanishi va yo'nalganligi muammosi ko'pgina mualliflar tomonidan ko'rib chiqilgan.

Talabalik davri o'spirinlikning ikkinchi bosqichidan iborat bo'lib, 17-22-25 yoshni o'z ichiga oladi va o'zining qator betakror xususiyatlari hamda qarama –

qarshiliklari bilan xarakterlanadi. Shu boisdan o'spirinlik davri shaxsning ijtimoiy hamda kasbiy mavqeini anglashidan boshlanadi. Mazkur pallada o'spirinlik o'ziga xos ruhiy inqiroz yoki tanglikni boshidan kechiradi. Jumladan kattalarning har xil ko'rinishdagi (unga yoqimli yoki yoqimsizligidan qat'iy nazar) rollarni tez sur'atlar bilan bajarib ko'rishga intiladi, turmush tarzining yangi jihatlariga ko'nika boshlaydi. Katta odamlarning turmuz tarzlariga o'tish jarayoni shaxsning kamol topish xususiyatlariga bog'liq ichki qarama – qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Pedagogik – psixologiya fanidan ma'lumki, o'rta maktab o'quvchilarini har (biologik, fizologik, pedagogik, psixologik) jihatdan oliy maktab ta'limiga tayyorlaydi va ularda umumlashtirish, mavhumlashtirish, dasturlashtirish kabi qobiliyatlarda ko'rinadigan fazilatlar namoyon bo'ladi. Shu bilan birga o'spirinda aqliy, axloqiy, estetik va g'oyaviy – siyosiy jihatlar muayyan darajada o'sishi ro'y beradi. Shunga qaramay, ular oldida oliy o'quv yurtida mutaxassislikni egallashga bog'liq yangi vazifalar paydo bo'ladi. Hozirgi fan texnikaning rivoji bir tomondan axborotlarni, ma'lumotlarni ko'paytirsam, ikkinchi tomondan talabalarda mutaxassislikka oid bilimlarga barqaror qiziqishning yo'qolishiga olib keladi. Chunki, qat'iylik, ijodiy izlanish, irodaviy zo'r berish o'rnini loqaydlik, faoliyatsizlik egallaydi. Boshqacha aytganda, ular "tayyor axborotning quli"ga aylanadilar. Chunki, kompyuter, displey, EHM, kalkulyatorlar inson aqliy mehnatini yengillashtiradi, ularni aqliy zo'r berishdan halos qiladi. Ana shular sababli oliy o'quv yurti ta'limi oldidagi muhim vazifa talabalarga dasturdagi bilimlar majmuasini berishdir.

Talabalarga mustaqil bilim olish, o'z faoliyatini o'zi tashkil qilishi, o'zini – o'zi boshqarishi, yangi g'oyalarni ishlab chiqarish va hokozolarni o'rgatiladi. Bu vazifalarni amalga oshirishning asosiy omili – monologik ma'ruzadan dialogik (talaba va o'qituvchining muloqotiga asoslangan) leksiyaga o'tishdir.

Psixologlardan B.G.Ananyev, N.V. Kuzmina, N.F.Talizina, V.Y.Lyudis, I.S.Kon, V.T.Lisovskiy, A.A.Badalev, A.A.Petrovskiy, Z.F.Yesareva, M.G.Davletshin, I.I.Ilyasov, A.V.Ditriyeva, A.A.Verblskiy, V.A.Tokyareva va boshqalarning tadqiqotlariga ko'ra, oliy o'quv yurtlarida ta'lim olish talabalar

uchun juda og‘ir kechadi, chunki, bu davrda shaxsning murakkab fazilatlari, xislatlari, sifatlari takomillashish bosqichida bo‘ladi. Mazkur yosh davridagi ijtimoiy psixologik o‘rishning xususiyatlaridan biri o‘qish faoliyatining ongli motivlari kuchayishidir. Talabalarda axloqiy jarayonlarning o‘rishi sust amalga oshsa – da, lekin xulqiningeng muhim sifatlari – mustaqillik, tashabbuskorlik, topqirlik, farosatlilik va hokozolar takomillashib boradi. Shuningdek, ularda ijtimoiy holatlarga, voqelikka, axloqiy qoidalarga qiziqish, ularni amalga oshirishga intilish tobora kuchayadi.

Psixologlarimizning tadqiqotlari shaxs hayot tajribasini egallashda unda o‘zligini anglash vujudga kelishini ko‘rsatadi. Shaxsiy hayotning mazmuninianglash, aniq turmush rejalarini tuuzish, kelajak hayot yo‘lini belgilash shular jumlasidandir. Talaba asta – sekin mikroguruhlarining notanish sharoitlariga ko‘nikib boradi, o‘zining haq – huquqlari va majburiyatlarini bila boshlaydi, shaxslararo munosabatlarning yangicha ko‘rinishini o‘rnatadi, turmushdagi ijtimoiy rollarni amalda shaxsan sinabko‘rishga intiladi. Ulardagi romantik his – tuyg‘ular voqelikka muayyan yondoshishga birmuncha halaqit beradi. Chunki ular turmushdagi yutuqlar va muvaffaqiyatlarning ijtimoiy psixologik ildizlari nimadan ekanligi to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘lmaydilar.

Yosh fizologiyasi va psixologiyasi fanlarida to‘plangan materiallar taxlilidan ko‘rinadiki, talaba 17-19 yoshda ham o‘z xulqi va bilim qobiliyatini ongli boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lmaydi va shunga ko‘ra xulq motivlarining asoslanmagani, uzoqni ko‘ra olmaslik, ehtiyotsizlik kabi hollar ro‘y beradi.

V.T.Lisovskiyning fikricha 19-20 yoshlarda ayrim salbiy hatti – harakatlar ko‘zga tashlanadi. Mazkur yoshda hoxish va intilishning rivojlanishi iroda va xarakterdan ancha ilgarilab ketadi. Bunda odamning hayotiy tajribasi alohida rol o‘ynaydi, chunki talaba shu tajriba yetishmasligi natijasida nazariya bilan amaliyotni, fantaziya bilan reallikni, romantika bilan ekzotikani, haqiqat bilan illyuziyani, orzu bilan hoxishni, optimizm bilan qat‘iylilikni aralashtirib yuboradi.

Talabalik yillarida yoshlarning hayoti va faoliyatida o‘zini o‘zi kamolotga yetkazish jarayoni muhim rol o‘ynaydi, lekin o‘zini boshqarishning tarkibiy

qismlari (o'zini o'zi tahlil qilish, nazorat etish, boholash, tekshirish va boshqalar) ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ideal (yuksak, barqaror, barkamol) "Men"ni real (aniq voqea) "Men" bilan taqqoslash orqali o'zini o'zi boshqarishning tarkibiy qismlari amaliy ifodaga ega bo'adi. Talabaning nuqtai nazaricha, ideal "Men" ham muayyan mezon asosida yetarli darajada tekshirib ko'rilmagan, shuning uchun ular goho tasodifiy, g'ayritabiiy his etishni muqarar, binobarin, real "Men" ham shaxsining takamillashuvida bunday obyektiv qarama – qarshiliklar o'z shaxsiyatiga nisbatan ichki ishonchsizlikni, o'qishga nisbatan salbiy munosabatni vujudga keltiradi. Jumladan, o'quv yili boshida talabada ko'tarinki kayfiyat, oliy o'quv yurtiga kirganidan zavq – shavq to'yg'usi kuzatilsa, ta'limning shart – sharoiti, mazmuni, mohiyati, kun tartibi, muayyan qonun va qoidalar bilan yaqindan tanishish natijasida uning ruhiyatida keskin tushkunlik ro'y beradi. Yuqorida aytilgan ichki va tashki vositalar, omillar ta'siri oqibatida uning ruhiy dunyosida umudsizlik, ruhiy parokandalik kayfiyati, ya'ni istiqbolga ishonchsizlik, ikkinchisi hadiksirash kabi salbiy his tuyg'ular namoyon bo'ladi. Oliy maktabda tarbiya ishlarini rejalashtirishda, ta'lim jarayonida talabaga o'ziga xos munosabatda bo'lish mazkur davrning muhim sharoitlaridan biridir.

Yuqorida aytilganlardan qat'iy nazar, yigit va qizlar oliy o'quv yurtiga qabul qilish ularda o'z kuchlari, qobiliyatlari, aql zakovatlarini, ichki imkoniyatlari va irodalariga qat'iy ishonch bildiradi. Ana shu ishonch o'z navbatida to'laqonli hayot va faoliyatni uyushtirishga umid his – tuyg'usini vujudga keltiradi.

O'spirinlikning ikkinchi davri xulqqa, voqelikka baho berishda imkoniyatdan tashqari talab qo'yish va qat'iylik xususiyati bilan farqlanadi. Shuning uchun talabalar har doim prinsipial bo'la olmaydilar. Ba'zan qat'iylik kattalarga salbiy munosabatga ham aylanadi. Talabalarning o'qituvchisi tavsiyalarini inkor qilishi ko'pincha nizolarni keltirib chiqaradi.

B.G.Ananyev rahbarligida o'tkazilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ma'lum bo'lishicha, talabalar kamolot topishining jinsiy va neyrodinamik xususiyatlari ularning aqliy imkoniyatlarini to'la ishga samimiy va sermahsul o'quv faoliyatini tashkil qilishi uchun muhim imkoniyat, shart – sharoit yaratadi.

Y.A.Samarinning ta'kidlashicha, yoshlarning kamol topishida har xil ijtimoiy – psixologikxususiyatli o'ziga xos qarama – qarshiliklar, ichki ziddiyatlar mavjud bo'ladi. Ularning moddiy jihatdan ota – onaga, oliy o'quv yurti ma'muriyatiga bog'liqligi iqtisodiy ziddiyatni keltirib chiqaradi. Bu hol talabalarning hoxishlari bilan mavjud imkoniyatning nomutonosibliigi tufayli sodir bo'ladi.

Odatda talabalar II va III kurslarda oliy o'quv yurti va mutaxassislikni nima uchun tanlagani haqida yana jiddiy o'ylaydilar.

Mazkur yosh davrida o'zini boshqarishning tarkibiy qismlari, ijodiy tafakkur, muayyan hayotiy tajribada o'zlashtirilgan bilimlarnitartibga solish asosida his tuyg'ular, qarashlar, axloqiy qadriyatlar, o'zligini anglash va barqaror e'tiqod shakllanadi. Talaba xukm va xulosa chiqarar. O'z hatti – harakatida qat'iy turib, ularni himoya qiladi, hayotning turli sohalari bo'yicha har xil darajadagi ko'nikma va malakalarga nazariy bilimlar ijtimoiy – psixologik tushunchalarni amaliy faoliyatga tadbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

B.G.Ananyevning fikricha, 18-20 yosh pallasida fizologik imkoniyatlar yuksak darajada rivojlanadi. Organizmning tashqi ta'sirga javobi, qon bosimining optimal darajasi ortadi, qon kislarod bilan to'yinadi va hakozi. Insonda o'quvchilikning qulay imkoniyati vujudga keladi. O'quv insonning axborotlarni qabul qilish, eslab qolishi va xotirada saqlash qobiliyatini bildiradi. Keyinchalik insonda psixik vazifalarning dinamikasi, uquvlilik imkoniyatlari sari pasaymaydi. Odamning yetuklik davri quyidagi qonuniyatlar bilan farqlanadi:

1. turli funksiyalarning rivojlanishi bir tekis va bir vaqtda amalga oshmaydi (bir bosqichda xotira, boshqa bir bosqichda tafakkur jadal sur'atlar bilan o'sadi);
2. yoshga qarab turli funksiyalar o'zaro bog'liq muvofiqlashgan xususiyat kashf eta boshlaydi;
- 3.yetuk inson aqlining funksional o'sish darajasi yosh evolyusiyasining har xil bosqichda yetarli darajada yuqori bo'ladi;
4. mazkur funksiyalar dinimikasida hech qanday keskin pasayish bo'lmaydi;
5. yetuklik davrida uquvlilik kamaymaydi.

Talabalik davri yoshlar biologik jihatdan barkamollik, ijtimoiy nuqtai nazardan yetuklik, jismoniy baquvvatlik bosqichiga ko'tariladi. Ammo ilk o'spirinlik (16-17 yoshli) ning ayrim bolalarga xos xulq atvorning tashqi ifodalari, romantikasi ma'lum davrgacha o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Oliy maktabdagi dastlabki sinov (birinchi sessiya) davridayoq talaba turmushi faqat romantikadan iborat emasligi, balki izlanish, irodaviy zo'r berish, aqliy mehnat zahmati orqali ezgu niyatga yetishish mumkinligiga iqrор bo'ladi. Favqulotli taassurotdan, ijtimoiy sinovdan keyin o'qishga, turmushga, insonlarga nisbatan munosabati jiddiy ravishda o'zgaradi, narsa va hodisalarga, ijtimoiy holatlarga voyaga yetgankatta kishilardek muomala qilishga, voqelikni to'g'ri oqilona aks ettirishga, tushunib yetishga harakat qiladi.

Yuqori sinf o'quvchisi davrida vujudga kela boshlagan tafakkurning mustaqillik, teranlik, ixchamlilik, tashabbuskorlik, tanqidiylik sifatleri kun sayin takomillashib, yangi – yangi belgi va alomatlar bilan boyib boradi. Talabalarda o'zini – o'zi boshqarish kabi aql zakovatning muhim jihatlari taraqqiyotning yangi yuksak bosqichiga ko'tariladi. Talabalarda tafakkurning rivojlanishida, ilmiy dunyoqarashning shakllanishida umumta'limiy va ijtimoiy fanlar, jumladan tarix, falsafa, mantiq, iqtisodiy nazariya asoslari, madaniyatshunoslik, adabiyot, etika, estetika, pedagogik, psixologiya kabi o'quv predmetleri muhim rol o'ynaydi.

Istiqlol sharoiti bilan respublika xalq ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklarida o'qitishi hamda tarbiyalash tizimini yanada takomillashtirishga oid bir qancha qarorlar, nizolar, konsepsiyalar ishlab chiqildi. Bu hujjatlar o'rta maktab va oliy o'quv yurtlarida uzliksiz ta'lim – tarbiya berishda uyg'unlikni ta'minlashda ham nazariy, ham amaliy dastur vazifasini o'taydi. Bugungi islohatlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratishni, o'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlikning yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, talabalarning yosh xususiyatlari, milliy his – tuyg'ularini e'tiborga olish tarbiyaviy, ta'limiy tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda.

Hech qanday jamiyatda qobiliyatli shaxslar, iste'dodli yoshlar zarur. Chunki, ular mamlakatning kelgusi ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotini belgilab beruvchi, bo'lg'usi intellektual va ijodkor elita va killari hisoblanadi. Iqtidorli, imte'dodli yoshlarni aniqlash va tarbiyalash va o'qitish respublikamizning bo'lajak zakovvatli va ijodiy fikrlovchi kuchlarni tarbiyalashning asosiy manbaidir. Shu sababli istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda iqtidorli yoshlarni kashf etish, qo'llab – quvvatlash, tarbiyalash davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biriga aylanadi. Shu sababli o'quvchi va talabalarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari, ularning imkoniyatlari o'rganilib, kelajaklariga ishonch bilan qarashlariga imkoniyat berilmoqda.

Qarshi Davlat Universitetida ta'lim sohasini yangi bosqichiga ko'tarish, talaba yoshlarning qalbi va ongiga Vatanga muhabbat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini singdirish, ularni bizga begona bo'lgan ta'siridan himoyalash, shu ruhda tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda. Yangicha dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimizning yanada ravnaq topishi uchun munosib hissa qo'shishga intiladigan, yetuk minglab yangi avlod mutaxassilari tayyorlanadi.

Iqtidorli talabalar va o'quvchilar uchun alohida sharoitlar yaratilmoqda. Mamlakatimizning bundan keyingi tarqqiyoti, ma'naviy o'sishi shunga bog'liqdir. Ular uchun yakka tartibda o'quv dasturlari tuzilib, yetakchi o'quvchilar va olimlardan murabbiylar belgilab qo'yilmoqda. Har bir oliy o'quv yurtida iqtidorli bolalarni izlab topish sohasini kengaytirish uchun ixtisoslashtirilgan gimnaziya va akademik litseylar tashkil etildi, ularga umumta'lim maktablaridan eng o'quvli balalar jalb etilmoqda.

1.2. Talabalarning ma'naviy shakllantirishning ijtimoiy – psixologik asoslari

Ta'lim jarayonida qo'llanilib kelayotgan saboq berish va tarbiyalashning yo'l – yo'riqlari, vositasi hamda usullari tizimiga o'zbek xalqining o'ziga xos xususiyatlarini, muomala madaniyatini, qadriyat va madaniyat durdonalarini kiritmasdan turib oliy maktabda o'qitishning samaradorligini oshirish, uni takomillashtirish, sharqona tarbiya nazariyasini talabalar ongiga singdirish mumkin emasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Jahon madaniyati va maorifining ilg'or g'oyalaridan oqilona va unumli foydalanish bilan birga bir necha o'n asrlik tarixga ega bo'lgan, hatto unitilish darajasiga borib qolgan milliy tuyg'u, milliy xarakter, milliy qiyofa, did va hokazolarsiz iymon, e'tiqod, vatanparvarlik, soflik, vijdonlilik, rostgo'ylik, ma'suliyat va burch hislarini tarkib toptirib bo'lmaydi. Ijtimoiy hayotdagi moddiy va ma'naviy qiyinchiliklarni yengishga xalqni o'rgatish uchun milliy qadriyatdan, Qur'oni Karimdan, Xadislardan keltirish muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan dunyoviy tarbiya bilan diniy tarbiyaning ba'zi jihatlarini uyg'unlashtirish orqali iymon, e'tiqodli insonlarni kamol toptirish zarur. Buning uchun talabalarning ma'naviy shakllantirishda psixologik xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim – tarbiya ishlarini yo'lga qo'yish, bunda tarbiyaga asoslanib e'tiborni uning birlamchi ekanligini tanl oldirish ayni muddaodir.

Ma'lumki, har bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, adabiyoti, tili va shu millatning ruhiy (ma'naviy) tarzining majmuasida, ya'ni millat ruhiyatida o'z ifodasini topadi.

O'zbek xalqining o'z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyati, milliy xarakteri, his – tuyg'usi, mijozi (tempramenti), xulq – atvori, didi, ta'bi alohida ajralib turadi. O'zbek milatining bilim jarayonlari (sezgisi, idroki, tasavvuri, xotirasi, tafakkuri, hayoloti), qobiliyatining aniq yo'nalishga qaratilganligi, ehtiyoji va qiziqishi, milliy ongi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ta'lim va tarbiya jarayonida respublikamizning tarixi, madaniyati, uzoq ajdodlarimizdan yetishib chiqqan jahongashta kishilar, ilm fan arboblari, mutafakkirlar, ma'rifatparvarlar to'g'risida bilim urug'ini sochish o'quvchilarda va talabalarda g'urur va iftixor tuyg'usini vujudga keltiradi. O'zbekistonning fan

texnikasi, unumdor ona tuprog‘i, sahiy va zahmatkash xalqi, foydali qazilmalari, jahon va umumxalq bozoridagi paxtasi, ipagi, qorako‘li, oltini salmog‘i ochib berilishi talabalarda milliy ongini o‘stiradi, ma‘naviy o‘zini – o‘zi anglashni takomillashtiradi. Ijtimoiy faollikni jadallashtiradi, ularni ijodiy izlanishlar sari yetaklaydi, fan asoslarini egallashga qiziqishni oshiradi.

O‘tmishda o‘zbek milliy ta‘lim usullaridan, topishmoqlaridan, muammolaridan, topqirlik qilish mashqlaridan ijodga undovchi vositalardan unumli foydalanish talabalar aqliy faoliyatini rivojlantiradi, aqlni peshlash mashqlari vazifasini bajaradi, axloqiy qobiliyatlarini o‘stiradi.

Oliy maktab tarbiyaviy ishlarida milliy an‘analar, marosimlar, rasm – rusumlar, bayramlar (Navro‘z, o‘zbek tili kuni, Mustaqillik kuni, oltin kuz, ko‘chat o‘tkazish mavsumi, qovun sayli, uzum sayli, hosil bayrami, paxta bayrami, sumalak va o‘zbek taomlarining ko‘rikleri) ma‘lum darajada o‘z o‘rnini topsa, talabalarga eng samarali ta‘sir o‘tkazadi, chunki umumiy xarakterlar talabchanlik faoliyati bilan uyg‘unlashadi, mustaxkam jamoa bo‘lib yashashga undaydi.

Mazkur ishlarda talabalarning ijtimoiy qatnashuvi ularda faollikni ortiradi, har bir shaxs o‘z qobiliyati va uquvini sinab ko‘radi. Talabalarning bunday faoliyatlarida ishtirok etishlari ularda mustaqillik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik singari xislatlarni tarkib toptiradi. Ta‘lim – tarbiya jarayonida talabalar ongida xalq durdonalarini shakllantirish, milliy qadriyatlarning oqilona tadbirlariga e‘tiborni qaratish ular ma‘naviy dunyosini shakllantiradi.

Ma‘naviy nafaqat inson, balki davlat va jamiyat taraqqiyotining asosiy negizi hisoblanadi. Ma‘naviy yangilanish xalqning boy milliy – ma‘naviy merosini, o‘ziga xos milliy yashash va tafakkur tarzini har tomonlama chuqur o‘rganish, yosh avlodni ana shu qadriyatlar, urf – odatlar, ajdodlarimizga hurmat ruhida tarbiyalash kerak.

Talabalik davri o‘spirinlik davrining o‘ziga xos murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi, chunki aynan mana shu davrda shaxsda kasbiy bilim, ko‘nikmalar bilan bir qatorda muhim kasbiy sifatlar ham tarkib topib boradi. Talabalik davrida kasbiy sifatlarining shakllanishi muammosi qator tadqiqotlar doirasida o‘rganilgan.

Ko'pgina jahon va xorij olimlarining ta'kidlashicha, bugungi kunda kasbiy sifatlarni shakllanishi o'zining ahamiyatlilik darajasiga ko'ra inson ehtiyojlari orasida birinchi o'ringa ko'tarilmoqda. Bu muammo ijtimoiy nazariya va amaliyotning muammolari majmuasi bilan bog'liq bo'lib, psixologiyaning markaziy qismidan joy olgan. Talabalardagi kasbiy sifatlarning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-madaniy sharoitlar ta'sirida o'zgaruvchi alohida turlari tadqiq qilingan.

Zamonaviy tadqiqotlarda talabalardagi kasbiy sifatlarni shaxs kasbiy taraqqiyotining asosiy mezonini va mehnat subyektining yetakchi xarakteri sifatida ajratib ko'rsatilmoqda. Ushbu nuqtai nazar jahon psixologiyasidagi mavjud kasbiy taraqqiyot mezonlarini hodimning samarali faoliyati darajasidan mutaxassisning xarakteristikasi darajasigacha rivojlanishini mantiqiy yoritilishi deb hisoblanadi. Mutaxassis mehnat subyektini sifatida xodimdan farqli ravishda uning o'zi faoliyat maqsadini qo'yadi, unga erishish yo'li va vositalarini aniqlaydi, faoliyat natijasiga nisbatan ma'suliyatni o'z zimmasiga oladi. U faoliyatni to'liq boshqaradi, turli amaliy vaziyatlardan chiqish yo'llarini biladi, faoliyatni tashkil qilish, uning o'zgarishi va taraqqiyotini oldindan ko'ra bilish qobiliyatiga egadir.

Talabalarining kasbiy shakllanishida kasbiy sifatlarni va taraqqiyot bir-biri bilan chambarchas bog'likdir: kasbiy sifatlarni bir tomondan kasbiy taraqqiyot jarayonida shakllansa, boshqa tomondan shaxsning mutaxassis sifatida namoyon bo'lishining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Amaliy jihatdan bu quyidagini anglatadi: yangi ijtimoiy-iqtisodiy dinamik sharoitda o'z sha'niga ega bo'lish uchun, raqobatda sinmaslik uchun, farovon kelajakni ta'minlash uchun bo'lajak mutaxassis, ya'ni talaba doimiy rivojlanishda bo'lishi, qolaversa, ijtimoiy va mehnat sharoitida o'zining mavqeini tahlil qilib borishi lozim. Shuning uchun kasbiy sifatlarni tadqiq qilishning zamonaviy yo'nalishi shaxsning ijtimoiy va kasbiy taraqqiyoti jarayoni bilan bog'liq jihatlarni o'rganish hisoblanadi.

Kasbiy shakllanish talabaning mutaxassisga aylanishi sifatida insonning o'zi haqidagi, kasbiy va ijtimoiy muhitdagi mavqei haqidagi tasavvurlarining o'zgarishi, qolaversa, yangi kasbiy sifatlarni o'zida tarkib toptirishi, keng ma'noda aytadigan bo'lsak - shaxsning kasbiy o'z-o'zini anglashi bilan hamohanglikda

kechadigan jarayondir. Kasbiy shakllanish inqirozlari davrida kasbiy sifatlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Xorij manbalarida talabalardagi kasbiy sifatlarni shakllanishi muammosini tadqiq qilishga nisbatan ikkita yo'nalish ko'rsatib o'tilgan: birinchisi, kasbiy taraqqiyotga, shaxsning o'z ustida ishlashiga yo'naltirilgan, ikkinchisi esa, kasbiy shakllanishning ijtimoiy tomonlari va omillariga yo'naltirilgandir.

Talabalarni ma'naviy shakllantirishida ma'naviy – axloqiy tarbiya muhim o'rin tutadi. Ma'naviy – axloqiy tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad talabalarga ijtimoiy hayotda o'z o'rnini o'zi topishi, o'zini kamol toptirishi, o'z taqdirini o'zi belgilashi, yaratishi uchun imkoniyat yaratib beradi. Ma'naviy – axloqiy tarbiyada umuminsoniy, milliy qadriyatlar asosida talabalarni ma'naviy – axloqiy shakllantirishi yotadi. Bu esa ta'lim – tarbiya jarayoni vazifasini ado etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Mamlakat mustaqilligini mustahkamlash, ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy, harbiy, huquqiy va boshqa sohalardagi islohatlarining taqdiri, yurtning kelajagini barpo etish talaba yoshlarning ma'naviy – axloqiy tarbiyalanganlik darajasiga, yuksak ongiga, ijtimoiy faolligiga bog'liq. "Taraqqiyot taqdirini – deya ta'kidlagan edi Prezidentimiz, - ma'naviy jihatdan yetuk odamlar hal qiladi. Texnikaviy bilim, murakkab texnologiyani egallash qobiliyati ma'naviy barkamollik bilan, mustaqil tafakkur bilan birga borishi kerak. Aqliy zakovat va ruhiy ma'naviy salohiyat – ma'rifatli insonning ikki qanotidir." Shunday ekan, bugungi kunda har bir talaba, yoshlar (o'quvchi) ma'naviy immunitetga ega bo'lishi. Vatan va xalq oldidagi muqaddas burchlarini chuqur anglash, jamiyatda yuz beradigan har qanday axloqsizlik holatlariga qarshi kurasha bilishi zarur. Bugun butun dunyoda kuch – qudrat emas, aql tafakkur va g'oyalar jangi ketmoqda. Tafakkur cho'qqisiga esa ma'naviyat orqali boriladi. Ma'naviyat maqsadiga aylangan talaba, yoshlar esa dunyoda hech qachon, hech kimdan, hech bir sohada kam bo'lmaslikka intiladi. Hech vaqt insonning ma'naviy qarashlari o'z – o'zidan, bo'sh joyda shakllanmaydi. Uning vujudga kelishi va rivojlanishida tarixiy, tarbiyaviy va

ijtimoiy omillarning, ayniqsa oila va oiladagi ma'naviy tarbiyaning o'rni beqiyos. Oila yoshlarni kamollik sari yetaklaydigan ma'naviy qo'rg'on.

Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar yaxshilik va ezgulik, oljanoblik, or – nomus, andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topadi. Oila bolani kichik ijtimoiy guruhdan katta ijtimoiy (guruhga) hayotga olib chiqishga qodir muqaddas dargohdir. Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Bolaning aqliy va jismoniy jihatdan o'sishi, uning ma'naviy jihatdan tarqqiyoti tarbiya jarayonida sodir bo'ladi. Bolaning jismoniy va aqliy jihatdan o'sib kamolga yetishi oiladagi tarbiyaning qanchalik to'g'ri yo'lga qo'yilishiga bog'liq. Oilaviy tarbiya bolaning taraqqiyot qonunlariga amal qilgandagina va ma'lum maqsadga yo'naltirilgandagina yaxshi natija berishi mumkin. Har bir ota – ona o'z bolasining ijtimoiy – psixologik portretini yaqqol tasavvur qiladi. Oila tarbiyasi ijtimoiy madaniy muhit tarbiyasi bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi shaxs rivojlanishining muhim qonuni hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda ta'lim – tarbiya tizimida ma'naviy yetuk insonni shakllantirish bilan jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyotiga erishish mumkin. Shu maqsadda, Oliy ta'lim va xalq ta'limlari talaba – yoshlarning ma'naviyatini shakllantirishning pedagogik vosita va shakllari ishlab chiqildi. Talabalarning ma'naviyatini shakllantirishning ijtimoiy asoslaridan biri oila, maktab (kollej, universitet) va mahallaning o'zaro birligi, xalqning boy milliy madaniy, tarixiy an'alariga, urf – odatlari, umumbashariy qadriyatlariga asoslangan o'qitish ham o'z natijasini beradi.

Jamiyatning taqdiri va rivoji ko'p jihatdan Oliy ta'lim talabalari, ya'ni bo'g'usi mutaxassislar qo'lida hisoblanadi. Shuning uchun talabalarni ma'naviy shakllantiruvchi ijtimoiy – psixologik asoslar asosida tarbiyalash kerak.

1. Sog‘lom nasl – bu farzandni dunyoga keltirayotgan har bir ota-ona mamlakat, millat oldidagi burchini his qilgan holda sog‘lom turmush tarzini kundalik hayotga tadbiq etish lozim.

2. Jismoniy baquvvatlik – har bir ota –ona to‘rt muchasi sog‘ bo‘lgan farzand dunyoga keltirish ma’suliyati bilan yashamog‘i lozim.

3. Ruhan tetiklik – sog‘lom nasl va jismoniy baquvvatlik asosida bolada vujudga keladigan tetik va tiyrak aqliy barkamollik va ma’naviy sog‘liq tushunilib, bolaning ruhiy tetikligini ta’minlashga ota – ona, oilaviy shart – sharoit va muhit, tibbiyot, tarbiyachi, pedagog xodimlar, mahalla ahli barobar javobgardirlar.

4. Sog‘lom fikr – to‘rt muchasi sog‘, jismoniy barkamol, ruhan sog‘lom, iymon – e’tiqodli odamlar mamlakat, Vatan, ota – ona, xalqi oldidagi fuqarolik burchini anglash.

5. Iymon – e’tiqod – talabalarning ota – ona, Vatan, xalqiga sodiq bo‘lishi.

6. Bilim – bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir yoshning o‘zi tanlagan kasbi, mutaxassisligi bo‘yicha bilimdon bo‘lishini ijtimoiy hayotning o‘zi talab qilmoqda.

7. Ma’naviy yuksaklik – sog‘lom avlod ma’naviy yuksaklikni ma’naviy qashshoqlikdan ajrata olishi. Bu ma’suliyatli vazifani amalga oshirish oila va uning a’zolariga bog‘liq.

Oliy o‘quv dargohlarida ta’lim olayotgan talabalarning ma’naviyatini shakllanishida ma’naviy tarbiyaning ham o‘z o‘rni bor. Bu ma’naviy tarbiya ahloqiy, aqliy, mehnat, kasb – hunar, vatanparvarlik, jismoniy, ekologik, estetik tarbiya turlari bilan yoshlar ongi va qalbiga singdirilib boriladi. Axloqiy tarbiya – odob, axloq meyorlari va milliy umuminsoniy qadriyatlarni shakllantiradi.

Axloqiy tarbiya – yoshlarning intellektual qobiliyatini o‘stiradi; vatanparvarlik – yurtga sadoqat, uni sevishtirish, ravnaqiga hissa qo‘shishga da’vat etadi.

Mehnat tarbiya – mehnatga mehr muhabbat hissini uyg‘otadi va mehnatsevarlikka o‘rgatadi;

Kasb – hunar – tarbiyasi – kasb – hunar tanlashga yo‘naltiradi va kasb hunar sirlarini o‘rgatadi;

Jismoniy tarbiya – jismoniy chiniqish, ruhiy tetiklik va sog‘lom avlodga xos turmush tarzini qaror toptiradi;

Iqtisodiy tarbiya – bozor iqtisodiyoti qonunlari va tamoyillarini tadbirkorlik, ishbilarmonlik bilan uyg‘unlanishiga olib keladi.

Huquqiy tarbiya – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga hurmat, qonunlarni bilish va shu asosida faoliyat ko‘rsatishga undaydi.

Egologik tarbiya – tabiatni, uning boyliklarini asrab – avaylash madaniyatini tarkib toptiradi.

Estetik tarbiya – san‘at va go‘zallikni sevishtirish asosida turmushga estetik meyorlarni olib kirishni nazarda tutadi.

Ma‘naviy tarbiya mahsuli odamiylikda ekanligini Alisher Navoiy shunday izohlaydi:

Menga ne yoru, ne oshiq havasdir

Agar men odam o‘lsam, ushbu basdir.

Hozirgi sharoitda Oliy ta‘lim dargohlari talabalarni yuksak ma‘naviyatni egallash, atrofda ro‘y berayotgan voqealarga dahldorlik, iymon – e‘tiqodli, aqliy faol bo‘lishi, ishbilarmon bo‘lishi, o‘z qobiliyatlarini tinimsiz takomillashtirib borish, irodaviy zo‘r berish, yuqori malakani egallash, raqobatdan qo‘rqmaslik va uni yengib chiqishga qodirlik ijtimoiy kamolotga xizmat qilish ruhida tarbiyalashlari lozim. Ana shu fazilatlarni egallagan talabalarda kelajakda o‘z amaliy faoliyatidan kelib chiqishi mumkin bo‘lgan har qanday iqtisodiy inqirozlarga qarshi tura olish imkoniyati ham shaklanadi.

Ma‘naviy ta‘lim talabani aqliy, intellektual, ma‘naviy, jismoniy rivojlanishida muhim pedagogik omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichidamamlakat ravnaqini ko‘p jihatdan uzliksiz ta‘lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini belgilab beradi. Shu sababli ta‘limning istiqboli, bugungi kunda tayyorlanayotgan mutaxassislarning bilimdonligi, kasb mahorati yuksak, ma‘naviyatliliklari bilan o‘z kelajaklarini qurish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Prezidentimiz I.A.Karimov “Barkamol avlod orzusi” asarida “Kelajakda O‘zbekiston yuksak darajada tarqqiy etgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdon, ma’naviy jihatdan yetuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qoldirishi kerak” deb, ta’kidlagandi. Darhaqiqat mustaqillik yillari jamiyatimizda yuz bergan o‘zgarishlar milliy o‘zligimizni anglashni, milliy g‘ururimizni o‘rishini yangi bosqichga ko‘tardi. Vatanimiz mustaqil taraqqiyot yo‘liga qadam qo‘ygach, milliy siyosatimizda ma’naviyat, ma’naviy barkamol avlodni shakllantirishni, iqtisodiy – ijtimoiy sohalarda vatanimizni yuksaltirish masalalari muhim o‘rin tuta boshlaydi.

Oliy ta’lim dargohlarida talabalarni barkamol yetuk inson qilib shakllantirish bu uning boy ma’naviy dunyosini shakllantirishidir. Ma’naviy olam esa eng avvalinsonning ilg‘or dunyoqarashi, yuksak axloqiy fazilatlari, nozik didi, iymon – e’tiqodi va boshqa ijobiy fazilatlar va hislatlarni o‘z ichiga oladi.

Agar talabaning mustaxkam siyosiy va axloqiy e’tiqodi bo‘lmasa, u turli ta’sirlarga o‘z qarashlarini, hayotiy pozitsiyasini o‘zgartirib tursa, bu talabani ma’naviy jihatdan mukammal shaxs deya olmaymiz. Shu sababdan. Talaba yoshlarning qat’iy va aniq pozitsiyasi, vatanparvarligi, o‘z manfaatlarini vatan manfaatlar bilan uyg‘unlashtira olishi, erkin va ijodiy fikr yuritishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu fazilatlarni tarbiyalashda milliy g‘oya va umummilliy g‘oya, uning asosiy tushuncha va tamoyillari (yurt tinchligi, xalq farovonligi, vatan obodligi, komil inson g‘oyasi, diniy barkamollik, ijtimoiy hamkorlik va millatlararo totuvlik g‘oyalari) katta rol o‘ynaydi.

Milliy g‘oya inson ongi tafakkuriga, dunyoqarashiga bir butunlik bag‘ishlaydi, dunyoqarashini to‘g‘ri boshqaradi. Shuning uchun ham, milliy g‘oya ma’naviyat shakllanishida va yuksalishida katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘z navbatida ma’naviy – madaniyatning ilm – fan, adabiyot, san’at, axloq, urf – odatlar insonning ruhiy olamini shakllantiradi, boyitadi. G‘oya va ma’naviyat shakllanishi, ijtimoiy hayotdagi, o‘rni va vazifasi, tarbiyaviy ahamiyatiga ko‘ra, bir – biriga yaqin. G‘oya ham, ma’naviyat ham talaba yoshlarning qalbi va ongidagi o‘zgarishlarni jamiyat hayotidagi voqealar bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab qiladi.

Ma'naviyat talabaning dunyoqarashiga, siyosiy, huquqiy madaniyatiga, jamiyat bilan jipslashuviga, ulkan ishlarga qo'l urishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviyati shakllanmagan talaba ijtimoiy hayotda guruhvozlik, ayirmachilik, turli salbiy oqimlarga aralashib qolishi mumkin. Jipslik yetishmaydigan talaba yoshlar kelajakda ulkan ishlarni amalga oshirolmaydilar. Ma'naviyat keng ma'noda talaba yoshlarning aqliy va hissiy dunyosi, hayoti, ularning tashkil qilinishi, takror yaratilishi va takomillashtirilishidir. "Yoshlarning ma'naviy ruhini takomillashtirish va rivojlantirishi – O'zbekistonda davlat va jamiyatning eng muhim vazifasidir" deb ta'kidlaganlar Prezidentimiz Islom Karimov.

Talabaning ma'naviyatini shakllantirish jamiyat hayotidagi g'oyaviy, ma'rifiy, madaniy qarashlarini o'zda aks ettiribgina qolmay, o'z kelajagiga ishonchni ham shakllantiradi. Ma'naviyatning yuksalishi ta'lim – tarbiya jarayoniga, xalq ongi va tafakkuriga ta'sirini kuchaytiradi.

Talabalarning ma'naviyatini shakllantirishda unga bilim berish, ilm – fan yutuqlaridan, adabiyot va san'at yutuqlaridan, milliy va umummilliy hamda umuminsoniy qadriyatlardan bahramand etish kerak. Shuningdek milliy g'oya asosida ham tarbiyalash zarur. Aks holda hozirgi glaballashuv va axborot xuruji davridakimlardir yot g'oyalar ta'siriga chalg'ib ketishi mumkin. Biz bugungi kunda Vatanimizdagi ma'naviy soha rivoji bilan har qancha faxrlansak arziydi. Chunki bu sohada erishilgan yutuqlardan faxrlanish bugungi kunda talaba yoshlarda kelajak uchun ma'suliyat bilan birga Vatan taqdiri va kelajagiga dahldorlik tuyg'usini shakllantiradi. Bugun fikr, g'oya yer sharining tayanch nuqtasiga aylanib turgan hozirgi bir paytda biz faqat va faqat milliy ma'naviyatimizga sobitligimiz evaziga taraqqiyotga erishmoqdamiz.

Ma'naviyat tarkibidagi muhim bir qatlam – bu bilimlardir. Ma'naviyat bilimlar negizida shakllanadi. Ilmning mag'zi bilimdir. Har bir insonda uning yoshlik chog'idaolgan ma'naviy bilimlari darjasi keyinchalik unda shakllanadigan insoniy fazilatlari uchun poydevori bo'ladi. Inson axloqi aqlga, xulqi, hatti – harakatlari ilmga, ma'rifatga asoslansagina ma'naviy kamolotga erishadi. Shaxsni ma'naviy barkamollikka erishuvi uning chuqur bilim olish va ma'rifatli bo'lishiga bog'liq.

O'tmishda yashagan mashhur mutafakkir allomalar ham ma'naviy barkamollikka erishishi uchun chuqur bilim olish va ma'rifatli bo'lishga bog'liq ekanligini ko'rsatib, ilmning inson ma'naviy hayotida tutgan o'rnini yuqori baholaganlar. Ilm va bilim insoniy axloq bilan uyg'unlashgandagina yuksak ma'naviyatga ega bo'ladilar. Yoshlarga bilim berganda ta'lim jarayonini tarbiya bilan uyg'un olib borish yuksak ma'naviyatni shakllantirishdagi bosh yo'nalishdir.

Yoshlarni tarbiya qilishda milliy ong, milliy ruhni rivojlantirish, ularni yangicha sharoitlarda ya'ni bozor munosabatlari sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olish, tashabbuskorlikni rivojlantirish zarur. Shu bilan milliy tarbiyadagi zamonaviylikni ta'minlanishini ko'rsatadi.

II-Bob. Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini amaliy o‘rganish

2.1. Talabaning ma’naviy – axloqiy sifatlarini o‘rganish

Bugungi kunda Mustaqil O‘zbekistonning istiqboli va istiqloli talaba yoshlarning intellektual salohiyati hamda ma’naviy – axloqiy tarbiyasi bilan bog‘liq masala sifatida davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

Yurtboshimiz I.A.karimov ta’kidlaganidek, “Oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz – mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va farovon hayotimiz ham, O‘zbekistonning XXI asrda jahon hamjamiyatidan qanday o‘rin egallashi ham bularning barcha – barchasi, avvalambor, yangi avlod, unib – o‘ sib kelayotgan farzandlarimiz qanday insonlar bo‘lib voyaga yetishishimizga bog‘liqdir”.

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining 60 foizidan ko‘prog‘ini yoshlar tashkil etadi. Qolaversa, bugun yurtimizda istiqomat, qilayotgan qariyb o‘n sakkiz million yosh O‘zbekistonning kelajakdagi taqdiri uchun xizmat qiladigan hal qiluvchi kuch hisoblanadi. Ana shunday bir paytda yoshlar masalasiga, ayniqsa hozirgi davr talabalarining ma’naviy – axloqiy sifatlarini chuqurroq o‘rganishga befarq bo‘lmaslik kerak.

Prezidentimiz I.A.Karimov o‘zining asarlarida bugungi kunda axborot oqimini jilovlab, to‘xtatib bo‘lmasligini zararli va bizga yot bo‘lgan axborotlar tarqalishini oldini olib bo‘lmasligini butun yoshlarga ta’kidlab o‘tadi. Bunday zararli g‘oyalarga qarshi kurashishi uchun “fikrga qarshi fikr, g‘oyaga qarshi g‘oya, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashish har qachonkidan ko‘ra muhim ahamiyat kasb etadi” – degan edilar. Albatta, buning uchun, hozirgi davr talabalari ongi va qalbida, qolaversa ahloqda zararli, buzg‘unchi g‘oya va mafkuraga qarshi ma’naviy, axloqiy hamda g‘oyaviy sifatlarni shakllantirishimiz zarur.

Bu talaba yoshlarni bunday ma’naviy va axloqiy sifatlari, avvalo, O‘zbekistonda ota – ona tarbiyasi, ta’sir va ibratli ishlari orqali singdiriladi. O‘zbek oilasida ming yillar davomida ajdodlardan avlodlarga meros bo‘lib kelayotgan ma’naviy va axloqiy tarbiya usullari mavjud. Ana shu tajribalar talaba yoshlarning

ma'naviy va axloqiy tarbiyasi uchun bugungi kunda ham yetarlicha ibrat manbai bo'la oladi. Enda talabalarda ma'naviyatni shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir etuvchi muhim omillar haqida to'htalib o'tamiz.

Omil – narsa – hodisalarning paydo bo'lishi, shakllanishi, rivojlanishiga u yoki bu tarzda ta'sir ko'rsatuvchi obyekt, subyekt jarayon, munosabatdir. Talaba ma'naviyat orqali – tabiat va jamiyat bilan bir butunlikka erishadi va uyg'unlashadi. Talabaning ma'naviy salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo'lib, u jamiyatdagi barcha moddiy va ma'naviy boyliklarning huquqiy yaratuvchisi, tarixning chinakam ijodkori hisoblanadi. Bitiruv malakaviy ishimizning mavzumizning 2-bob, 2.1. bandida talabalarning ma'naviy axloqiy sifatlarini o'rganish deb nomlangan edi, ushbu bo'limning kengroq yoritish maqsadida o'zbek xalqi ma'naviyati va axloqiy sifatlarini o'rganish sohasida ko'raylik.

O'zbek xalqining ma'naviyati va axloqiy, tarixiy manbaalarida aks etganidek, o'zbekning tarixan bosib o'tgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanish yo'li bilan belgilanadi. darhaqiqat, jamiyatning eng aziz va muqaddas boyligi bu xalqdir, - u abadiy qadriyatlarni, qudratli aql – zakovatni o'zida mujassamlashtirgan.

Xalqimiz bunday qudratli salohiyati jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarini rivojlantirishda va taraqqiy ettirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Aslida ham, har qanday ulug' ishlar mohiyatida ham buyuk uchlik yashirin. Bu "uch" lik huddi ulkan teleminorani tutib turgan uchta mustahkam yo'lattirganga o'hshaydi. Bu "uch"lik mohiyatini ilk bor olamga "Avesto kitobi orqali ajdodlarimiz tushuntirib berganlar". **Ezgu fikr,** **ezgu so'z,** **ezgu amal!** Dunyo tarixiga, insoniyatga abadiy saodat tilab, ham ma'naviy, ham axloqiy tarbiya urug'ini sochib ketgan buyuk allomalarimiz merosiga ham bir nazar tashlaymiz.

Ezgu g'oyalar ko'p, ezgu g'oyalar ifoda etilgan ezgu so'zlar juda ko'p. Ezgu amalchi? Afsuski, agar barcha dunyodagi ezgu g'oyalar ulug'lanib, ular hayotga tadbqiq etilganida bormi? Insoniyatning bugungi qiyofasi , ma'naviyati, axloqi va tafakkur darajasi butunlay boshqacha bo'lar edi.

Olam – go‘yoki qo‘lida tarozi tutgan donishmandga o‘hshaydi. Bir pallaga johillar topganlarini tashlasalar, boshqa pallasiga fozillar ilm – fan va zakovat mahsulini joylaydilar. Tarozi esa goh u yonga, goh bu yonga og‘adi. Ma‘naviyat va axloq pallasining tosh bosishida bizning ajdodlarning tafakkur durdonalari ko‘p hollarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan degan xato qilmaymiz. Negaki, ular ezgu fikr, ezgu so‘z bilan kifoyalanib qolmasdan, ezgu amal bilan ma‘naviyat, ma‘rifat va axloqqa intilib, ma‘naviyatni ulug‘lab, odob axloqni va ma‘rifatni himoya qilib yashaganlar. Bu yorug‘ olamda shu kungacha insoniyatga ezgu meros qoldirgan qancha jamiyat o‘tgan bo‘lsa, ularga mansub olimlar, faylasuflar, inson qadri ulug‘lanadigan, insonlar bir – birga mehribon, yelkadosh bo‘lgan adolatli, farovon va tinch jamiyatni orzu qilib kelganlar. Bu borada o‘zlarining ilmiy qarashlari va ta’limotlarida kelajak yoshlarning ma‘naviy barkamolligini va axloqiy sifat ko‘rsatgichlarini tasvirlaganlar. Bevosita ajdodlarimiz xususida gapiradigan bo‘lsak, o‘tmishdan shu kungacha diyorimizda shaxsning ma‘naviy va axloqiy sifati bilan bog‘liq bo‘gan katta bir ilmiy maktab yaratilgandir. Shuning uchun ham bizning ajdodlarimiz orasidan, azal – azaldan, aqlu – zakovvat bobida dunyoni lol qoldirgan buyuk allomalar ko‘p yetishib chiqqan. Al – Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino singari buyuklar har sohadazamonasining ma‘naviy va axloqiy jixatdan har tomonlama yetuk ishlari edi. Birgina Ibn Sinoning o‘zi nafaqat ma‘naviy axloqiy shaxs bo‘lgan, balki tibbiyot, falsafa, jug‘rofiya, astronomiya, adabiyot, ruhiyatshunoslik, qo‘yishni barcha fanlar sohasida ham benazir inson bo‘lgan.

Abu Ali ibn Sinoning ma‘naviy va axloqiy yetuk inson deyishimizga yana bir sabab borki, bu inson taqdir xukmi ila qayerda yashab ijod etmasin, o‘z ona yurti nomini ismiga naqsh etib, unga sharaf bag‘ishlab yurgan.

Ahmad al – Farg‘oniy, Al – Buxoriy, Burxoniddinlar kabi ma‘naviy va axloqiy yetuk shaxs nomlarini yana bir qanchasi davom ettirishimiz mumkin. Oradan ming yillar o‘tib ketgan bo‘lsada, hozirgi davrimizda ham bu bobokalonlarimiz yaratib ketgan ulkan ilmiy – psixologik meroslari, hatto ismi – sharflari ham biz talaba yoshlarga ulkan g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi. Haqiqiy ma‘naviy yetuk va axloqiy

sifatlar, biz talabalar nazarida, xuddi shundayinsonlar bo‘lishi kerak. Ma’naviy va axloqiy yetuk sifatli talaba yoshlar avvalo Mustaqil ona yurtimizning keyin esa butun dunyoning baxti bo‘lib qoladi. Bugun mamlakatimizda talaba yoshlarning ma’naviy va axloqiy tarbiyasi, mamlakat siyosatining ustivor yo‘nalishi deb belgilagani bejiz emas.

Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi, maktab ta’limini rivojlantirish umummilliy davlat dasturi, bolalar sportini rivojlantirish jamg‘armasini tashkil etish va uning doirasida amalga oshirilayotgan ishlar, musiqa maktablarini, bunyod etish borasidagi ezgu xarakterlar, “Yoshlar yili” va “Barkamol avlod yili” davlat dasturining ishlab chiqilib amalga oshirilishi, qo‘yishni, bugun O‘zbekistonda “jamiyat rivoji, mamlakat taraqqiyoti bilan bog‘liq barcha intilishlar asosida komil inson, barkamol avlod hamda talaba yoshlarning ma’naviy va axloqiy sifatlarini o‘rganish g‘oyasi yotadi.

Ma’naviy va axloqiy sifatlarni o‘rganishda, talaba yoshlar, albatta psixologlari, omillari, faylasuflari asarlarida, ya’ni ularning jamiyat va insoniyat to‘g‘risidagi fikr va ta’limotlaridan o‘qib o‘rganadilar, bu borada ajdodlarimiz yaratgan meros psixologik va falsafiy qarashlar nihoyatda teran, qisqasi ular yaratgan ilmiy psixologik ta’limotlar asrlar davomida dunyoning qanchadan – qancha olilari, psixologlari va ma’rifatparvarlari va reallari uchun katta qo‘llanma bo‘lib kelmoqda va o‘rganishmoqda.

Bilimli, axloqiy go‘zal, insonparvar, o‘ziga va boshqalarga birday yaxshilik sog‘inadigan, fidoyi, nafs, boylikdan ma’naviy va axloqiy yetuklikni ustun qo‘yadigan, qalbi pok, jismonan yetuk, nopoklikdan yiroq yuradigan, har bir ishda adolatga suyanadigan xalqning o‘irini yengil, mushkulini oson qilishni o‘ylaydigan har bir talabaning nafaqat o‘zi yashayotgan jamiyat, balki obodligi uchun qayg‘uradi. Tinchlik, farovonlik, bag‘rikenglik, totuvlik asosida o‘z davri talaba yoshlarining ma’naviy va axloqiy sifatlarini qidiradi hamda o‘rganadi. Bu borada muhtaram Prezidentimiz talaba yoshlarning ma’naviy va axloqiy yetukligi haqida butun bir axloqiy talablar majmuasini, zamonaviy tilda aytganimizda, sharqona ahloq kodeksi dasturini ishlab chiqdilar. Birobarin, talabalarning

ma'naviy va axloqiy sifatlarini o'rganish g'oyasi, ustozlar tadbiri bilan aytganda, ham milliy ijtimoiy psixologiyani, ham umumbashariy mohiyatga ega bo'lgan, insoniyatga xos eng yuksak ma'naviy –axloqiy va jismoniy barkamollikni mujassam etgan, uni hamisha ezgulikka undaydigan olijanob g'oya sifatida bizningo'lkamizda asrlar osha yashashiga ishonchimiz komildir.

Buyuk bobomiz Abu nasr Farobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” kitobida yuksak fazilarlar sohibi bo'lgan ma'naviy yetuk, axloqiy sifatlarga ega komil insonlar to'risida to'htaladi. U avvalo bilimli, zukko, sog'lom, tabiatan nozik farosatli, anglangan, ko'rgan, eshitgan, idork etgan narsalarini xotirasida to'la – to'kis saqlab, fikrini ravshan tushuntira oladigan, o'qish va o'rganish jarayonida sira charchamaydigan, madaniyatli, turli axloqsizliklardan o'zini tiya oladigan, haq va haqiqatni, odil va haqgo'y odamlarnisevadigan, yolg'onni va yolg'onchilarni yomon ko'radigan insonlarni, ma'naviy yetuk, axloqiy sog'lom, komil insonlar deb ta'riflagan. Birgina Alisher Navoiyning “Odamiy ersan, demagil odamiy, onining yo'q xal g'amidin g'ami”, degan so'zlari, ulug' hikmat ila yo'g'rilgan, ma'naviy yetuklik, odob – axloqqa, komillikka da'vat etuvchi so'zlar mohiyatini anglagan, hayoti davomida unga amal qilgan, millat va mamlakatni hamjihatlikka undaydigan real so'z durdonalaridandir. Shu nuqtai nazardan, bugungi davr talaba yoshlarining ma'naviy – axloqiy sifatlarini o'rganish jarayonida ajdodlar merosini sinchiklab o'rganish, ulardan zamonaga mos holada foydalanish juda muhimdir.

Ajdodlarimizning, Sharq mutafakkirlarining ma'naviy va axloqiy merosiga nazar tashlasak, ularda ma'naviy va axloqiy yetuk shaxslar haqida turli fikrlar, qrashlarga guvoh bo'lamiz. Hazrati Alisher Navoiy ma'naviy va axloqiy yetuk shaxslar haqida shunday satrlar bitadi:

Kamol et nasibim, olam uyidin,

Senga farz ulmag'ay g'amnok chiqmoq

Jahondin notamom o'tman bilaynih

Erur hamomdin nopok chiqmoq.

Insonlarni ma'naviyatga, ma'rifatga, axloqiy kamolot sari yetaklash, Alisher Navoiyning oliy maqsadidir. Ulug' mutafakkir yaratgan aksariyat qahramonlar

bizga ma'naviyat, ma'rifat va axloqdan saboq beradi. Navoiy "O'z vujudingda tafakkur aylagil, har ne istarsen – o'zingdan istagil" – deya vujudimizni, qalbimizni taftish qilib, poklashga undaydi.

Prezidentimiz Kadrlar tayyorlash milliy dastiri mazmun mohiyatiga bag'ishlangan kitobini "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" deb nomlagan.

Nega endi aynan shu kitob mana shunday nomlandi? Ma'naviy yetuk, komil inson, barkamol avlodni, juvonmard, orif, oqil, fozillar, odob – axloqlilarni tarbiyalash borasida o'ziga xos ta'limotlar yaratgan bo'lib, ularning ayrimlarisof diniy bilimlar bilan qurollantirish orqali insonni ma'naviy va ma'rifiy hamda axloqiy komillikka yetkazishga qaratilgandir. Ijtimoiy psixologik nazariyalar bilan qaraganda ham "Ilm – mo'minning do'sti, halollik – uning vaziri, aql – uning yo'lboshchisi, amal – uning boshlig'i, hayrihoxlik – uning otasi, ezgulik – uning og'asi, sabr – uning hamisha mashaqqatlardan olib o'tuvchi sodiq do'sti, himoyachisidir" kabi puhta hikmatli so'zlardan tortib, Bahouddin Naqshbandiyning "Diling Oллоhda, qo'ling mehnatda bo'lsin" degan mashhur davlatida ham, Ahmad Yassaviyning "Tunroq bo'lgil olmasin bosib o'tsin" degan hikmatida ham va Abdulla Avloniniyning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo najot, yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir" degan so'zlarining mohiyatida ham, faqat narsa, o'sib kelayotgan barcha yoshlarni pok va har tomonlama ya'ni ham ma'naviy, ham ma'rifiy, ham ahloqiy yetuk qilib tarbiyalash orzusi yotadi.

Ma'naviy – axloqiy sifatlarini o'rganishni ijtimoiy – psixologik nuqtai – nazaridan tadqiq qilishalohida masaladir. Biz talabalar bugun ma'naviy va axloqiy sifatlariga ega shaxslarni tarbiyalash haqida fikr yuritganimizda, ijtimoiy psixologik nazaridagina emas, balki ertangi kungi insoniyatning bugungi holatidan kelib chiqib kengroq o'rganishin nazarda tutishimiz kerak. YA'ni, yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda: "Bugun halqaro hayot, kishilik taraqqiyoti shunday bir davrni boshidan kechirmoqdagi, endi unda intellektual salohiyat, aql – idrok, ilg'or texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi".

Biz yoshlar, yashab, nafas olayotgan yurt, XX asr oxiriga kelib dunyoda tenglar ichra teng bo'ldik. Hech qaysi davlat aniq maqsad va rejasiz olg'a qarab ildamlay olmaydi. Qariyb 28 millionli (shundan 60 foizidan ortiqrog'i yoshlar) xalq bilan olg'a qarab intilish uchun har bir muammoni chuqur tahlil qilib yechimlarini topib, aniq vazifalarini belgilab olg'a qadam tashlashga qanchalar ma'suliyatli. Ammo har qancha qiyinchilik bo'lmasin, O'zbekiston yurtboshimiz rahbarligida taraqqiyotni tuzilgan chuqur asoslangan va dasturlar asosida faqat olg'a intiladi hamda shu dastur orqali aql – idrok, zahmatli mehnat, har tomonlama ma'naviy yetuk farzandlar ta'lim – tarbiyasiga to'g'ri yondoshilgani, o'z vaqtida amlga oshirilgan islohatlari yordamida qiyinchiliklarni mardona yengib o'tadi va yurtboshimiz tashabbusi hamda rahnamoligida shunday yo'l, shunday tadbir qo'llandiki, u tufayli biz talaba yoshlar orqali, keng dunyoqarashli, bilimli, iymon e'tiqodli, sog'lom, vatanparvar, kuchli, hamjihatlilikning, birlikning kuchini anglaydigan ma'naviy – axloqiy sifatlarga ega bo'lib voyaga yetmoqdamiz.

Bugun zamon, dunyodagi ahvol shunaqaki, agar sen o'z farzandligingni o'zing ma'naviy va axloqiy yetuk qilib to'g'ri tarbiya qila olsang, uni o'zi maqsadi yo'lida tarbiya qiladiganlar albatta topiladi. Shuning uchun Vatanimiz ozodligi, obodligi, tinchligi va farovonligi bardavom bo'lishi uchun, jamiyatimizda birinchi navbatda talaba yoshlarni ma'naviy – axloqiy yetuk qilib to'g'ri tarbiyalash, har bir yurakka, jaholatdan oldin ma'rifatni, razolatdan oldin ezgulikni, jaholatdan oldin – adolatni jo qilishga harakat qilinmoqda.

Bugun dunyoda mafkuraviy jarayonlar har qachongidan ko'ra ham rivojlanib ketdi. Bugun ommaviy axborot vositalari axborot uzatishning universal vositalari, kitob, jurnal, filmlar qo'yishni axborot orqali shu darajaga yetadiki, ularning mazmun mohiyatiga turli kuchlar o'z g'oyalari, ta'limotlarini joylamoqda. Ana shu ta'limotlar, ekstrimistik guruhlar ta'sirida “umrida ukasiga qatiq gapirmagan ayrim yoshlar ota – onasi halqi, Vatani yuziga oyoq qo'ymoqda, qo'lga qurol olib, o'z og'a – inlari qonini to'kmoqda. Bunday kimsalarning munosib o'rnini topishi, turli ma'fkuraviy ta'sirlardan asrash uchun, turli mafkuraviy aqllilarni targ'ib qilayotgan sharmsizlik, giyohvandlik, vatansizlik, oriyatsizlik singari g'oyalarni

targ'ib etayotgan gazetalar, jurnallar, radiostansiyalar, video va audio kasetalar ta'siridan, ma'naviy yetuklik, axloqiy sifatlar, ma'rifat o'chog'igina qalqon bo'lishi mumkin.

Ma'naviy va ma'rifiy, axloqiy sifatlar, bular hammasi yoshlar yuragiga ezgulikni muhrlaydi, ya'ni chin ma'nodagi insoniy tarbiya, mafkuraviy immunitet irodaning mustaxkamligi, salomatligi, dunyoqarash kengligi, bilim, zamonaviy kasb – hunar, yuksak ma'naviyatlar zamini tashkil etadi.

Shu muborak zaminning bir oddiy talabasi sifatida shu narsani ham faxr bilan ayta olamanki, O'zbekiston tanlagan yo'l taraqqiyotning o'zbek modeli to'g'ri va hayotiy ekani tasdiqladi. Bir so'z bilan aytganda, jamiyatda bilimli, kasb – hunarli biz talaba yoshlarning o'rni va nufuzi ko'tarila boshlaydi. Yosh avlodni istiqloq g'oyalariga munosib qilib tarbiyalash, uni turli yozuv kuchlarini ta'siridan asrashning yagona yo'li – uni har tomonlama ma'naviy - ma'rifiy va axloqiy yetuk yosh avlodlar darajasiga yetkazishdir. Ha yuksak ma'naviyat, avvalo har bir shaxsning odobida, axloqida, xalqning orzu umidlari, niyat va intilishlarida nomoyon bo'ladi. Ezgulikni qadrlab, rag'batlantirib, adashganlarni to'g'ri yo'lga solib, ma'naviy – axloqiy qadriyatlarimizni asrab, yurtimizni yanada rivojlantirib borish biz talaba yoshlarning asosiy vazifamizdir.

Talabaning ma'naviy – axloqiy sifatlarini o'rganish uchun birinchi va to'rtinchi kurs talabalarida (jami 100 kishi) tajriba o'tkazildi.

Talaba shaxsining ma'naviy – axloqiy sifatlarini aniqlash uchun tushunchalarga bo'lgan munosabatini bildirishingizni so'raymiz.

Har guruhda keltirilgan sifatlarni o'zining muhim bo'lmagan deb hisoblasangiz, u holda uni o'chirib tashlang va o'rniga yoqtirganingizni qo'shib qo'ying.

Har bir guruhdagi alohida fazilatlarni ahamiyatligiga qarab, unga besh bal shkala bilan baholang:

“5” – talaba shaxsining tizimida mutlaqo zarur deb hisoblanganda qo'yiladi;

“4” – talaba shaxsining tizimida bu sifat qatnashishi shart;

“3” - mazkur sifat ishtirok etsa ko'ngildagidek ish bo'lar edi.

“2” – ushbu sifatning mavjudligi zaruriyatdan tashqari;

“1” – uni e’tiborsiz qoldirsa.

Shaxsning g'oyaviy – siyosiy sifatlari

№	Tushunchalarning mohiyati	Ball
1	Prinsipiallik	
2	Siyosiy savodhonlik	
3	G'oyaviy e'tiqod	
4	Jamoat ishlarida faol qatnashish	
5	O'z ijtimoiy burchini anglash	
6	Tarbiya muammosini muhimligini tushunish	
7	Ijtimoiy – siyosiy masalalar bo'yicha mulohaza yuritishga o'quvchanlik	
8	Tashabbuskorlik qobiliyati	

№	Tushunchalarning mohiyati	1 kurs	4 kurs
1	Prinsipiallik	15	8
2	Siyosiy savodhonlik	20	25
3	G'oyaviy e'tiqod	10	20
4	Jamoat ishlarida faol qatnashish	10	4
5	O'z ijtimoiy burchini anglash	6	10
6	Tarbiya muammosini muhimligini tushunish	6	6
7	Ijtimoiy – siyosiy masalalar bo'yicha mulohaza yuritishga o'quvchanlik	10	10
8	Tashabbuskorlik qobiliyati	20	5

O'tkazilgan tajribamij natijasi shuni ko'rsatdiki, 1-kurs talabalari ba'zi tushunchalarga yuqori baho bergan bo'lsa, tugatish arafasida turgan mutaxassislik bilimlariga ega 4 – kurs talabalari bu tushunchalarga kam e'tibor qaratadilar. Masalan: Tashabbuskorlik qobiliyati 1- kurs talabalari uchun muhim hisoblansa, 4 – kurs talabalri uchun bu narsa unchalik ahamiyatga ega emas.

Talabaning ma'naviy – axloqiy sifatlarida ayni bir sifat (tushuncha) 1 va 4 – kurs talabalarida turli xil munosabatni yuzaga keltiradi.

2.2. Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini o`rganish

Oliy o`quv yurtlari tomonidan tayyorlangan mutaxassislar va ularning mazkur ixtisoslikda muvoffaqiyat bilan ish yuritishi o`sha sohaning mavqeini yanada yuqori ko`taradi. Oliy maktabning maxsuloti –bu yetishtirgan kadrlari sanaladi. Shuning uchun oliy o`quv yurtlarining nufuzi ularning bosh mezonlarida o`z ifodasini topadi. Bulur qatoriga quyidagi o`lchamlarni kiritish mumkin: 1.Oliy o`quv yurtida mutaxassislarning professional tayyorgarligi (ularning kasb egasi sifatida shakllanganligi); 2. Oliy maktablarda mutaxassislarni professional tayyorlashning sifati (umumiy ma`lumoti, saviyasi, maxsus bilimlari, amaliy malaka va ko`nikmalari); 3. mutaxassislikka oid professional faoliyatning muhim shart – sharoiti, qo`yadigan talabi, o`ziga xos xususiyati; 4. Mutaxassis yoki bo`lg`usi kasb egasining individual tipologik va yosh xususiyatlari.

Talaba – o`spirinlik, ilk yoshlik davri o`zining maxsuldorligi, refleksiv (anglashilganlik, ongli rejalashtira olishlik)xususiyati bilan boshqa yosh davrdagi odamlardan o`ziga xos ravishda ajralib turadi. Talabalik yillari ijodiy izlanishlar, aql zakovat zahiralarini ishga sola bilishi, aqliy qobiliyatni safarbar qilish imkoniyatlariga ega bo`lgan shaxsning yetuklik davri hisoblanadi. Xullas ushbu yosh davrda tafakkur sermaxsul, sermazmun bosqichga ko`tarilib, yaratish, ixtiro, ijod va kashfiyot qilish arafasida turadi.

Talabalar mutaxassislikka xos bo`lgan o`quv predmetlari, fan asoslarini egallash faoliyatida ijodiy mahsulot berishi uchun tinimsiz harakat qiladilar. Ularning bilimga, bilim olishga undovchi mayllari turg`un, mustaxkam va barqaror qiziqishga aylana boradi, badiiy ijodiyot va ilmiy – tadqiqot bobida dastlabki ezgu – niyatlari, orzularini ushalishiga intiladilar, o`z mutaxassislik sifatlarini namoyon qila boshlaydi. Jumladan, filolog yoki jurnalist talabalar badiiy ijod bilan, tabiiy matematika fan sohasidagi talabalar esa kuzatish va tajriba o`tkazish bilan, tarixchi arxeolog talabalar ijtimoiy turmush solnomalarini ochish bilan, psixologlar korxona va maktablarga amaliy yordam ko`rsatish bilan shug`ullana boshlaydilar. Hatto talabalar o`zlarining tanlagan mutaxassisliklari asosida olimpiada, ilmiy nazariy anjumanlarda qatnashib, o`z sohalari bo`yicha professional mutaxassislik

bilimlarini oshirishlari mumkin. Bularning barchasi mutaxassisliklarini chuqurroq anglash, moddiy borliqning aniqroq ifodalashi, yaratish faoliyatlarida faol qatnashishi uchun intilish, vaziyatlarni hal qilishda namyon bo'ladi.

Oliy maktabda o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni ishlab chiqishga, amaliyotga, turmushga tadbiq etish, el o'rtasida yoyish, targ'ib qilish hamtalabalik davriga xos xususiyatlardan biridir. Nazariy va amaliy, ijodiy tafakkur bilan qurollangan talabalar o'z tanlagan mutaxassisliklari bo'yicha omma o'rtasida ilk marifatni yoyish ishida faol ishtirok qilmoqdalar.

Oliy maktab ta'limida talaba shaxsiga subyek sifatida yondoshishi, uni tarkib toptirishning bosqichlari (o'sish rivojlanish, voyaga yetish, kamolot, taraqqiyot) ning o'ziga xos xususiyatlari yuzasidan dastur dastur ishlab chiqish, unda ongsizlik, onglilik, ongostlilik, ongustlilik, onglilikning ongli qanday ahamiyat kasb etishining, ta'sirchanligi va yetakchiligining roli bo'yicha ilmiy izlanishlar o'tkazish maqsadga muvofiq.

Shun ta'kidlash lozimki, milliy o'zlikni anglash, "Men" ko'rinishida o'z ifodasini topadi. "Men"ni o'ziga xos xususiyatlariyuzasidan tadqiqot ishlari olib borish o'z – o'zini anglashning bosqichlari haqida nazariy va amaliy ahamiyatli ma'lumot to'plash imkonini beradi. Talabalarda "Men" ya'ni o'z – o'zini anglashning ko'rinishlari o'rin almashib boradi, chunki o'zining yaqin o'tmimshini (bosib o'tgan hayot yo'lini, uning yutuq va nuqsonlarini) baholash, hozirgi davrdagi, kundalik hayot va faoliyatida imkon boricha qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf qilish, muvoffaqiyatga erishishning ustivor yo'llarini tanlash, o'z imkoniyatini tashxis qila olishigina kamolot sari yetaklaydi. Talabalarining bo'lg'usi yuqori saviyali, malakali mutaxassis bo'lib yetishishi, ixtisoslik bo'yicha barqaror malakalar va mustaxkam bilim egallashi kelgusi "Men" bilan uzviy ravishda amalga oshadi. Kelajakda o'z sohasining mahoratli kishisi, tashabbuskor va tashkilotchi shaxs sifatida voyaga yetishi ko'p jihatdan ular tomonidan tanlangan ideal kasb egasi fazilatlarini qunt bilan o'zlarida shakllantirib borishga bog'liq. Bo'lg'usi mutaxassisning tinimsiz izlanishda bo'lishligi unda o'z "Men"ini tarkib toptira boradi, intilish xususiyatlari, ijobiy va sifat o'zgarishlarini

oqilona nazorat qila olishi, to'g'ri baholay bilishi ushbu taraqqiyotning asosiy mezoni hisoblanadi.

Prezident I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi kengashinig IX sessiyasida so'zlagan nutqida "O'qituvchi bolalarimizga zamonaviy bilim berasan deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo murabbiyning o'zi ana shunday bilim va tajribaga ega bo'lishi kerak"ligini alohida uqtirib o'tgan edi. Shunga ko'ra ta'lim jarayonida talabalarning mutaxassislik faoliyatiga moslashuvini tadbqiq etish va yanada takomillashtirishga olib boaradi. Hozirgi zamon talabasining, pedagogik jamoadagi professional mutaxassislik sifatini tadbqiq etish uchun zamonaviy o'qitish va o'rganish uslubidan foydalanish va unga amal qilish orqali erishsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini pedagogik jamoadagi ijtimoiy muhitga tadbqiq etishida avvalo quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1. Talaba professional mutaxassislik sifatlarini tadbqiq etish uchun – ta'lim jarayonini ilmiy – g'oyaviy tamoyillarga moslashtirish kerak.
2. Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tadbqiq etish uchun o'quv – biluv materialini murakkablik darajasi bilan o'nganish sur'atini, o'rganuvchining yosh va individual psixologik xususiyatlarini o'rganishi kerak.
3. Talabaning pedagogik jamoadagi nazariy va amaliy tayyorgarliklarini o'zaro bog'lay olishi va atrofdagilar bilan moslashuvini ta'minlashi lozim.
4. Talabaning pedagogik jamoadagi faolligi va ta'lim jarayonining avtonomligini oshirishi kerak.
5. Talabaning pedagogik jamoada individual amaliy va jamoaviy ishlarni birga qo'shib olib borishini kuzatishi kerak.
6. Talabaning pedagogik jamoadagikasbiy faoliyati jarayoni, zamonaviy texnik vositalar hamda ko'plab texmaxsulotlar yordamida jadallashtirishni kuzatish zarur.
7. Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tadbqiq etish uchun ta'limni tabaqalashtirish va o'quv fanlarini kompleks kompyuter dasturlarini eng yaxshi loyhalarida birlashtira olishi kerak.

Bundan tashqari talabanning professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etishda, quyidagi prinsiplarga amal qilish lozim:

1. O‘zini – o‘zi tashkil etish prinsipi – bunda professional mutaxassis – o‘quv – biluv faoliyatini samarali tashkil etishning muntazam shakllanib va moslashib borishi qonuniyatlariga amal qiladi.

2. Evolyusion moslashuv prinsipi - bunda professional mutaxassis o‘quv – psixologik jarayonning shakl va usullarini doimiy o‘zgartirib boradi.

3. Avtomoslashuv prinsipi - bunda mutaxassis, o‘z shogird vatalabalari ta’lim jarayonida tashabbuskor hamda faol dinamik xarakterlarini bajarishidagi xarakterlari nazarda tutiladi.

4. Ma’suliyatlilik prinsipi - bunda professional mutaxassis, shogird va talabalarining bilim olishida o‘zi bajaradigan amallar va ko‘nikmalarni, hatti – xarakterlarni izchil nazorat qilishga o‘rgatadi.

Psixologiyadagi barcha muammolarning markazida shaxs va uning faoliyati turadi.

Milliy g‘oya va istiqlol mafkurasi bilan qurollangan bizning jamiyatimizda talaba – yoshlarning ijtimoiy taraqqiyotidagi roli oshib borgan sari, psixologiya fanining fanlar sistemasidagi ahamiyati ham orta bordi, yangi jamiyat sharoitida inson vataraqqiyot manfaatlariga mos keladigan to‘g‘ri yo‘nalish kasb etadi.

Professional mutaxassislarning psixikasi uch xil ruhiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

1. Professional mutaxassisning ruhiy xususiyatlari, bu uning xarakteri, qobiliyati va psixik jarayonlarining barqaror xususiyatlari, shuningdek mayli, e’tiqodi, bilim – ko‘nikmalari, malakasi hamda odatlaridan iborat;

2. Psixik holatlar unga uzoq davom etmasada, lekin ancha murakkab jarayondir, bunda mutaxassisning jamoadagi o‘rni, ishga kirishuvchanligi, tetikligi, yoshi mayusligi, ishchanlik yoki horg‘inlig, serzardaligi, parishon xotirligi, yaxshi – yomon kayfiyatlari va hokozalar kiradi.

3. Psixik jarayonlar - bunda ruhiy faoliyatning murakkab turiga kiruvchi oddiy psixik jarayonlar kiradi. Ular juda qisqa vaqt davom etadi. Psixik xususiyatlar,

holatlar, jarayonlar o'zaro bog'langan bo'lib, biri – ikkinchisiga ta'sir etishi, uning o'rnini to'ldirishi mumkin. Psixologiyaning vazifasi ana shu bog'lanish va munosabatlarning qonuniyatlarini ochib berishdan iboratdir.

Psixologiya fanining imkoniyatlaridan amaliy maqsadda va avvalo boshqaruv tizimini mustaxkamlash va ular psixologik ta'sir ko'rsatishda foydalanmoq uchun har bir professional mutaxassis xodim psixikaning ta'sir etuvchi qonuniyatlarini bilishi kerak. Bundan tashqari professional mutaxassis, o'z fanidan tashqari, kasb sohasidagi barcha masalalarni ijtimoiy psixologiya, rahbar psixologiyasi, boshqaruv va pedagogik psixologiya, iqtisodiy yo'nalishdagi psixologiya fanini ham mukammal bilishi kerak.

Bugungi psixologik jarayonlar o'zining turfa xil ko'rinishlar bilan, izlanuvchan yosh, bo'lg'usi mutaxassis, talabalarni o'ziga jalb etishi tabiiy. Shuning uchun inson ruhiyati hamisha o'sish, ulg'ayishi, rivojlanish, komolotga erishish bilan tabiiy ravishda hamda tan olishi muqarrar bo'lgan ko'rish, idrok etish, tafakkurida murakkab mushohada qilish, har – xil voqea, hodisa, kechinmalarga, oilaga, ishga, ilm – fanga, vatanga, san'atga e'tiqod qilishi mumkin bo'lgan zaruriy haqiqatlar bilan chegaralanib qolmaydi. Professional mutaxassis shaxs qanchalik bilimdon, sezgir iste'dod va e'tiqod sohibi bo'lmasin, hali talabalar – yoshlar tasavvur qilib ulgurmagan, tajribada sinab ko'rilmagan murakkab psixik jarayonlar, holatlar, shunday xususiyatlar borki, ular har bir talabaning ma'naviy olamida sirli yashaydi. Shu sababli yosh mutaxassisning mustaqilligi, professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etishda, o'z o'z fikr mulohazalarida, tashabbuslarida erkin bo'lishini taqozo etadi. Ayni paytda talaba professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etishning pedagogik jamoadagi ijtimoiy muhitga ta'sirini o'rganishi, undan yuksak burch va ma'suliyat sohibi bo'lishini taqozo etadi. Raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti esa shaxs erkinligi natijasida professional mutaxassislarning ijodiy imkoniyatlari va yaratuvchanlik qobiliyatlarining samarali shakllanishi hamda amaliy hayotda tezkor va keng namoyon bo'lishini talab etadi.

Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etish mobaynida, ular qay darajada milliy g'oya va e'tiqod bilan qurollangan va uni anglab olgan bo'lsa, buning asosida jamiyat shunchalik taraqqiyotga erishadi, boshqacha qilib aytganda, milliy g'oya va e'tiqod qanchalik mazmunli bo'lib, har bir yosh – talabalarning uzoqqa mo'ljallangan maqsad va manfaatlari, kelajakda esa ish boshlagan jamoasining istiqbolini belgilashga hizmat qiladigan bo'lsa, uni jamoa a'zolari shunchalik tez qabul qiladi va unga nisbatan ijodiy munosabat shakllanadi, buning uchun bo'lg'usi, yosh mutaxassis – talaba, hissiy bilish va intellektual qobiliyatlarini shakllantira borishi. So'z bilan amaliyotning nomutanosiblik holatlarini anglay olishlari kerakdir.

Bizning sharoitimizda milliy e'tiqodini asosiy vazifasi – xalqimizning ozod va obod vatan, erkin va farvon hayot barpo etish yo'lidagi asosiy orzu – istaklari maqsadlarini, milliy istiqlool mafkurasining mohiyatini keng jamoatchilikni tushuntirishdan iboratdir. “Har birimiz o'zimiz yashayotgan dunyo uchun ma'suldirmiz, chunki tashqi dunyo bizning ichki dunyomizning qanday shakllanishiga mos ravishda o'zgaradi. Bizni o'rab turgan dunyo boy dunyodir. Inson o'z orzu – istaklari bilan buyumlar va vositalar olamini yaratadi. Eski modeldan farqli ravishda bu yondashuvda imkoniyatlarcheklanganligi, inson hoxlagan orzu niyatlariga yeta olishimumkinligi asos qilib olingan”. (2006 yil 26-aprel “Ma'rifat” gazetasi). Shuning uchun ham, bugungi tezkor davr talablariga javob bera oladigan yosh mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji, O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy – ma'rifiy zaminlarini umuiy maqsad yo'lida mustaxkamlash, barqarorlashtirish, ma'naviy, ma'rifiy, ahloqiy hamda mafkuraviy ishlarni yanada jadallashtirish, bir maqsad sari safarbar etish kerak. (falsafa va huquq jurnali 2006 y.4 son. 50 bet).

Haqiqatdan professional mutaxassislik uchun eng muhim muammolardan yana biri o'z ish vaqtidan umumiy foydalanishdir. Vaqt shunday bir manbadirki, har bir shaxs unga barobar iqtidorga ega bo'ladi.

Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etishda, ya'ni pedagogik jamoadagi ijtimoiy muhitga moslashuvida, xarakter ham muhim rol

o'ynaydi. Xarakter shaxsning atrofdagi voqelikni munosabatini ifodalaydigan hamda uning hatti – harakatida, xulqida namoyon bo'ladigan xususiyatlarning individual yig'indisidir. Xarakterning har bir xususiyati u yoki bu hatti – harakatning sodir bo'lishiga olib keladi. Shaxs xarakterini bilish uchun vaqt hamda u bilan doimiy muloqotda bo'lishi talab etiladi. Shaxs xarakterini tushunish uchun vaqt hamda u bilan doimiy muloqotda bo'lishi talab etiladi. Shaxs xarakterini tushunganimizdan so'ng, talabaniing bilim darajasi muayyan sharoitda qanday yo'l tutishini va undan temalarni kutish mumkinligini bilib oladi.

Biz bilamizki, xarakterning o'zagi ifodadir. Uning xususiyatlari shaxsning fazilatiga aylanib, xarakterning eng ahamiyatli xislatlarini hosil qiladi.

Shuning uchun “professional mutaxassislik”, “kuchli mutaxassis”, “o'z ishining puxta biladigan mutaxassis” kabi iboralar keng omma orasidako'p uchraydi. Iroda asosan xarakterning kuchi, uning mustaxkamligi, qat'iyatligi, dadillligi bilan bevosita bog'langandir. Biroq ifodaviy kuch butun xarakterni hal qilmaydi. U o'zining kuchini yo'llovchi mazmunga egadir.

Har bir mutaxassisning xarakterida hayotiy yo'lning o'ziga xosligini aks ettiruvchi jihatlar mavjudligini yaxshi bilamiz. Shaxsning xarkteri – uning hayot yo'li yig'indisidir.

Talabaniing professional mutaxassislik sifatlarini shakllantirish esa – uning xarakterining tarbiyaga intilishdir. Ammo teskari qonuniyatlarni ham unitmasligimiz zarur. Mutaxassisning xarakterini tarkib toptirish, uning shaxsi uchun kerakli xislatlarini shakllantirish eng muhim vazifa hisoblanadi.

Mustaqil Vatanimizning to'la qonli a'zosi bo'lgan talabaniing professional mutaxassislik sifatlarini tarkib topishi fuyidagilarni o'z ichiga oladi.

1. Vatanimizning kelajagi va ravnaqiga intiladigan insoniy g'oyaviylik.
2. Fuqaro sifatida vataniga, xalqiga cheksiz sadoqati, vatan xoinlariga qat'iy naftar.
3. Yuksak shaxsiy javobgarlik hissini vujudga keltiruvchi va siyosiy e'tiqodlarini shakllantirish orqali topadigan xushyorlik.

4. Bo'lajak ongli, malakali professional mutaxassis sifatlarining eng muhim xislatlari – ommaviylik, tashabbuskorlik, mustaqillik va mohiyatda bo'lgan intizomsizlikdir. Professional mutaxassislik sifatlari shaxsning ish faoliyatidagi ish bilarmonlikda, elchilikda va harakatchanliklardan tashqari, o'z ishiga bo'lgan munosabatida ham katta o'rin egallaydi. Demak, “munosabat” kategoriyasi xarakterni tushuntirishda asosiy hisoblanadi. Mashhur rus olimi, psixologiya fani metodologiyasining asoschilaridan S.A. Rubinshteyn shaxsning shaxsning o'ziga xosligi, xarakteri va munosabatlar tizimini quyida 3 ta asosiy tuzilmasini yaratgan edi.

1. Munosabatlar va yo'nalishi – shaxsdagi asosiy ko'rinishlari sifatida uning hayotdan nimani kutish va nimani hoxlashi.

2. Qobiliyatlar – ana shu tilak – istaklarini amalga oshirish imkoniyati sifatida odamning nimalarga qodir ekanligi.

3. Xarakter – imkoniyatlaridan foydalanishi va ularni kengaytirishga qaratilgan turg'un, barqaror tendinsiyalar, ya'ni bu shaxsning kim ekanligi? (S.A. rubinshteyn. issledovaniye sovetspoy psixologiya – Moskva. 1969).

Shu nuqtai nazardan qaraganda ham, xarakter va munosabat shaxsning borligi, konstitutsiyasidir. Demak, talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tahlil qiladigan bo'lsak, uniborliqdagi obyektlari va predmetli faoliyatga nisbatan amalga oshirishimiz ko'proq maqsadga muvofiq bo'lardi.

Yuqorida sanab o'tilgan sifatlar, aslida professional mutaxassis hayotidagi yo'nalishlardan kelib chiqadi. Chunki, bu yo'nalishlar shaxsning borliqqa nisbatan tanlovchan munosabatning aks etishidir. Bunday yo'nalish turli shakllarda, diqqatlilik, qiziquvchanlik, ideallar, masalalar va hissiyotlarda namoyon bo'ladi. Xarakter – tarixiy kategoriya hamdir – deydi psixolog V. Karimova. Buning ma'nosi shuki, har bir ijtimoiy – iqtisodiy davr o'z kishilarini, o'z avlodlarini tarbiyalaydi va bu tafovut odamlardagi tasviriy xususiyatlarda o'z aksini topadi. (V. Karimova. Psixologiya – T. 36 bet. Xalq nashriyoti).

Masalan: XIX asr o'zbeklari XX asrning 50 yillaridagi o'zbeklar psixologiyasidagi farq, avvalo ularning xarakterologik sifatlarida aks etadi.

Aminmizki XXI asrning yosh avlodlari yanada zukkoroq, irodaliroq, ma'rifatli va ma'naviyatliroq bo'ladi.

Mamlakatimizda hozirgi "Obod turmush yili"da amalga oshirilayotgan yangi – yangi inshootlar, yangi jamiyat barpo etish bilan bog'liq bo'lgan yangi namunaviy uylar. Yangi asrimiz avlodining ruhan sog'lom, barkamol bo'lishi ko'rilayotgan xar hil sport inshootlari, fikrimizni isbotlaydi.

Demak, talabalarning professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etish uchun, avvalo keng va chuqur bilimga ega bo'lish, shu asnoda chuqur fikrlay olishi hamda chaqqon va uddabiron, intizomli, qat'iyatli, xarakatchan va shijoatli bo'lishi kerak. Bitiruv malakaviy ishimizdagi "Talaba shaxsining ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini tadbiq etish" mavzusini shunday yakunlashni lozim topdik.

XXI asr glaballashuv, kompyuter, axborot kommunikatsiya texnologiyalari asriga aylanib borayotgan bir vaqtda, biz yosh mutaxassislar ham mustaqil vatanimiz uchun o'z kasbimizga munosib, yuksak salohiyatga ega bo'lgan, kelajakdagi o'z sohamizning yetuk, professional mutaxassislari bo'lishimiz kerak. Ta'lim dargohini bitirib, yangi jamoalarga ishga yo'l olayotgan har bir yosh mutaxassis, yuqoridagilarni amaliy idrok etish uchun, o'ziga, o'z hayotiga, dunyoqarashiga, maqsad muddaosiga nazar tashlaydi va o'zi uchun zarur xulosalar chiqaradi hamda yangi jamoadagi ijtimoiy boshqaruvning hayot baxsh g'oyasi, tashabbuskorligi, bilimligi, yosh mutaxassislar qalbiga o'rnashadi, ish faoliyatini boshlashida amaliy tajribalar, keyingi ishlarini samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Talabaning professional mutaxassislik sifatlarini tadbiq etish uchun birinchi va to'rtinchi kurs talabalarida (jami 100 kishi) tajriba o'tkazildi.

Talaba shaxsining mutaxassislik sifatlarini aniqlash uchun tushunchalarga bo'lgan munosabatiningizni bildirishingizni so'raymiz.

Har guruhda keltirilgan sifatlarini o'zining muhim bo'lmagan deb hisoblasangiz, u holda uni o'chirib tashlang va o'rniga yoqtirganingizni qo'shib qo'ying.

Har bir guruhdagi alohida fazilatlarni ahamiyatliligiga qarab, unga besh bal shkala bilan baholang:

"5" – talaba shaxsining tizimida mutlaqo zarur deb hisoblanganda qo'yiladi;

“4” –talaba shaxsining tizimida bu sifat qatnashishi shart;

“3” - mazkur sifat ishtirok etsa ko‘ngildagidek ish bo‘lar edi.

“2” – ushbu sifatning mavjudligi zaruriyatdan tashqari;

“1” – uni e’tiborsiz qoldirsa.

Shaxsning g‘oyaviy – siyosiy sifatleri

№	Tushunchalarning mohiyati	Ball
1	Ilmiy ish bilan mashg‘ul bo‘lishlik	
2	Professional yetuklik	
3	O‘qishga ijodiy faollik	
4	Mustaqillik	
5	O‘zga kishilarni ishontirish qobiliyati	
6	Kursdoshlari takliflaridan kerakligini tanlay bilish	
7	Axborotlarni yuritish va tahlil qilish uquvi	
8	O‘z fikrini ifodalay olish uquvchanligi	
9	Boshqalar bilan o‘z bilim va tajribalarini o‘rtoqlashishi	
10	Lug‘ut boyligi	

№	Tushunchalarning mohiyati	1 kurs	4 kurs
1	Ilmiy ish bilan mashgʻul boʻlishlik	20	5
2	Professional yetuklik	10	25
3	Oʻqishga ijodiy faollik	25	15
4	Mustaqillik	10	20
5	Oʻzga kishilarni ishontirish qobiliyati	10	15
6	Kursdoshlari takliflaridan kerakliligini tanlay bilish		
	Axborotlarni yuritish va tahlil qilish uquvi	10	25
7	Oʻz fikrini ifodalay olish uquvchanligi	15	15
8	Boshqalar bilan oʻz bilim va tajribalarini oʻrtoqlashishi	10	20
9	Lugʻat boyligi		
		25	10
10		10	20

Yuqorida keltirilgan jadval shuni koʻrsatdiki, 1-kurs talabalari baʼzi tushunchalarga yuqori baho bergan boʻlsa, tugatish arafasida turgan mutaxassislik bilimlariga ega 4 – kurs talabalari bu tushunchalarga kam eʼtibor qaratadilar. Masalan: Lugʻat boyligi va oʻz fikrini ifodalay olish uquvchanlini 1- kurs talabalari koʻp ahamiyat bermasa, 4 – kurs talabalri uchun bu narsa muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy ish bilan mashgʻul boʻlishlik tushunchasi 1-kurs talabalari bilan juda yuqori eʼtirof etilsa, 4- kurs talabalari uchun muhim emas.

Talabaning professional mutaxassislik sifatlarida ayni bir sifat (tushuncha) 1 va 4 – kurs talabalarida turli xil munosabatni yuzaga keltiradi.

Xulosa

Bitiruv malakaviy ishni yozishda mamlakatimiz va chet ellardagi psixolog olimlarning ushbu muammoga bag'ishlangan ilmiy asarlarini o'rganib, tahlil qilib hamda 1 va 4 kurs talabalari o'rtasida o'tkazgan tajribamizga asoslanib quyidagi xulosaga keldik.

1. Talabalik davrinig asosiy xususiyatlaridan biri bunda ijtimoiy yetuklikning jadal sur'atlar bilan ro'yobga chiqadi.

2. Talaba oliy o'quv yurtida turli fanlarni o'rganish natijasida unda kasbiy yo'nalganlik shakllanadi, ya'ni o'z bilim, tajriba va qobiliyatini tanlagan kasbi sohasida qo'llash uchun shaxsiy intilish paydo bo'ladi.

3. O'quv-tarbiya ishlari jarayonida talabalarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish uchun ularning barcha dars mashg'ulotlarida axborot texnologiyalari, elektron darsliklar, versiyalar va multimedialardan foydalana olishi muhimdir.

4. Jamiyatning taqdiri va rivoji ko'p jihatdan Oliy ta'lim talabalari, ya'ni bo'g'usi mutaxassislar qo'lida hisoblanadi. Sog'lom fikr – to'rt muchasi sog', jismoniy barkamol, ruhan sog'lom, iymon – e'tiqodli odamlar mamlakat, Vatan, ota – ona, xalqi oldidagi fuqarolik burchini anglash. Iymon – e'tiqod – talabalarning ota – ona, Vatan, xalqiga sodiq bo'lishi. Ma'naviy yuksaklik – sog'lom avlod ma'naviy yuksaklikni ma'naviy qashshoqlikdan ajrata olishi. Bu ma'suliyatli vazifani amalga oshirish oila va uning a'zolariga bog'liq.

5. Ma'naviy va ma'rifiy, axloqiy sifatlar, bular hammasi yoshlar yuragiga ezgulikni muhrlaydi, ya'ni chin ma'nodagi insoniy tarbiya, mafkuraviy immunitet irodaning mustaxkamligi, salomatligi, dunyoqarash kengligi, bilim, zamonaviy kasb – hunar, yuksak ma'naviyatlar zamini tashkil etadi.

6. Talabalarning professional mutaxassislik sifatlari avvalo keng va chuqur bilimga ega bo'lish, shu asnoda chuqur fikrlay olishi hamda chaqqon va uddabiron, intizomli, qat'iyatli, xarakatchan va shijoatli bo'lishi kerak.

7. Ongli, malakali professional mutaxassis sifatlarining eng muhim xislatlari – ommaviylik, tashabbuskorlik, mustaqillik va mohiyatda bo'lgan intizomlilikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Karimov I.A. «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» Toshkent. O'zbekiston. 2011 y – 439 b
2. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori T.: “Sharq” 1998 y -64 b.
3. Karimov I.A. O'zbekiston 21 asrga intilmoqda. T.: O'zbekiston 2000 y- 352 b.
4. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: Sharq, 1998. - 31b.
5. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi . T.: Sharq 1998 y-182 b.
6. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish-ustuvor maqsadimizdir. T.: O'zbekiston ovozi 28.01.2010 y 1-3 betlar.
7. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T.1997
8. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar. 2002 yil 16 – avgustda tasdiqlangan.
9. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha meyoriy hujjatlar. II – qism, Toshkent. 1998; 2 – qism, Toshkent, 1999.
- 10.Davletshin M.G. Jalilova S.X. Oliy maktabda ta'lim jarayonini samaradorligining psixologik tomonlari. – T., 2001. – 10 b.
- 11.Davletshin M.G. va boshqalar. “Yosh davrlar va pedagogik psixologiya” T.TDPU. 2009.
- 12.Karimova V.M. Auditoriyada baxs munozarali darslarni tashkil etishning psixologik texnikasi. T. – 2000. – 166.
- 13.Karimova V.M. Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. mustaqil fikrlash. – T.: Sharq. 2000. – 111 b.
- 14.M.Mirzo. Saodatga eltuvchi – qudratli kuch. Toshkent.Sharq 2011. 265 b.
- 15.Nishonova Z.T. Ergashev P.S. Oliy maktab psixologiyasi.Toshkent 2012 y - 67 b.
- 16.Petroveskiy A.V. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiY. M. 1979.

17. Qarshiboyev M. Ma'naviy yuksalish yo'lida. Toshkent 2010 y -120 b.

18. G'oziyev E.G'. Oliy maktab psixologiyai. T.: O'qituvchi, 1997. – 102 b.

Internet saytlari:

www. Gov.uz.

www. Iscs.uz

www. Edu.uz.

www. Ziya net. Uz

www.jahon.tiv.uz.

www.press-uz.info.

www.uzreport.com.